

รูปแบบของการก่อกำเนิดในลานนาไทยในช่วงกลางพุทธศตวรรษที่ 20
ถึงต้นพุทธศตวรรษที่ 22

ดังได้กล่าวมาแล้วว่าเหตุการณ์การก่อกำเนิด เป็นสิ่งที่ยึดประเพณีปฏิบัติกันมานานแล้ว ก่อนที่พุทธศาสนาสัทธรรมวงศ์จะเผยแพร่เข้ามาในดินแดนลานนาไทยนี้ ตั้งแต่กลางพุทธศตวรรษที่ 20 มีหลักฐานทางศิลาจารึก แสดงให้เห็นถึงลักษณะและ รูปแบบของการก่อกำเนิดในลานนาไทย ในรัชสมัยของพระเจ้าสามฝั่งแกน พระเจ้าติโลกราช พระเจ้ายอดเชียงราย และพระเมืองแก้ว ซึ่งเป็นช่วงสมัยที่พระพุทธศาสนาในลานนาไทยเจริญรุ่งเรืองสูงสุด เป็นที่เชื่อกันว่าเป็นยุคทองของลานนาไทย สืบต่อมาจนถึงสมัยที่ลานนาไทยเสื่อมโทรมลงจนสูญสิ้นเอกราช และตกอยู่ใต้อำนาจของพม่าในปี พ.ศ. 2101 ในรัชกาลของพระเจ้าเมกุฎี แต่เชียงใหม่ก็ยังมีกษัตริย์ปกครองต่อมา จนถึงรัชสมัยของพระนางวิสุทธรเทวี รัชกาลสุดท้ายของราชวงศ์มังรายในต้นพุทธศตวรรษที่ 22

หลักฐานการก่อกำเนิดในลานนาไทย

เท่าที่ปรากฏหลักฐานสำคัญของการก่อกำเนิดมีอยู่ 2 ประเภท คือศิลาจารึก และ
เหรียญบัตร

1 ศิลาจารึก หลักฐานประเภทนี้จะมีรายละเอียดเกี่ยวกับการให้ความอุปถัมภ์พระพุทธศาสนาโดยมีจุดประสงค์เพื่อจะบอกเล่าเหตุการณ์ทางศาสนา ในทำนองประกาศเกียรติคุณของเหตุการณ์นั้น ๆ ซึ่งนอกจากจะหวังประโยชน์ในด้านความเชื่อในลัทธิศาสนา เช่นการได้รับอานิสงส์ผลบุญเป็นการตอบแทนแล้ว ยังเป็นการประกาศศรัทธาได้อย่างกว้างขวางอีกด้วย

ทางฝ่ายปกครองจะเป็นผู้ให้จารึกข้อความลงในศิลาจารึก และจะให้ข้าราชการที่มีหน้าที่เกี่ยวข้องในท้องถิ่นที่วัดตั้งอยู่ เป็นผู้ร่วมในการประดิษฐานจารึกไว้เป็นหลักฐานสำคัญไว้ ณ วัดที่ได้รับความอุปถัมภ์นั้น ๆ ผลประโยชน์ต่าง ๆ ไม่ว่าจะรัฐละอูทิศ หรือผู้มีลิตศรัทธาอุทิศไว้ให้ก็ตาม เมื่อได้รับการจารึกก็มีความหมายว่ารัฐได้ให้การรับรองผลประโยชน์นั้น ๆ แล้ว

การจารึกรายละเอียดเกี่ยวกับความอุปถัมภ์ต่าง ๆ และรายนามพยานทั้งที่เป็นข้าราชการ
การส่วนกลางส่วนท้องถิ่น และพระภิกษุสงฆ์เป็นพยานรับรองใจความในศิลาจารึก และรับรอง
การประดิษฐานศิลาจารึก ณ วัดที่ได้รับการอุปถัมภ์นั้น ย่อมแสดงว่ารัฐได้ให้ความสำคัญในการ
อุทิศแรงงานคน ที่ดิน และผลประโยชน์ต่าง ๆ ที่มีผู้จุกไว้กับวัดมาก เพราะนอกจากเป็นแรง
งานและผลประโยชน์อันสำคัญยิ่งของรัฐแล้ว สำหรับฝ่ายปกครองซึ่งมีภารกิจหน้าที่อันสำคัญยิ่งใน
การทำนุบำรุงพระพุทธศาสนา ข้อความในศิลาจารึกจึงเปรียบเสมือนบัญญัติความดีความชอบ ที่
สามารถประกาศให้ชนชั้นที่อยู่ภายใต้การปกครอง และอยู่เหนือการปกครอง เกิดความเลื่อม
ในศรัทธาในงานบุญกุศลที่ได้กระทำ และรับรู้ในผลงานในด้านการทำนุบำรุงพระพุทธศาสนา
ซึ่งนับว่าเป็นภารกิจหน้าที่อันสำคัญยิ่งของผู้ปกครอง ด้วยเหตุนี้ "ศิลาจารึก" จึงเป็นหลักฐาน
ของการปฏิบัติงานทางด้านศาสนา ที่ได้กระทำไปแล้วเป็นอย่างดี

2 หิริบัญญัติ ได้แก่ลู่พรธบัตร หรือลานทองคำ (หลายคำ) และลานเงิน (หลาย
เงิน) เป็นหลักฐานของการกัลปนาที่สำคัญยิ่งอีกอย่างหนึ่งที่ฝ่ายปกครองจะเป็นผู้จัดทำขึ้นบน
แผ่นทองคำ หรือแผ่นเงิน เพื่อมอบให้ไว้กับวัดที่ได้รับการอุปถัมภ์เก็บรักษาไว้ควบคู่กับ
ศิลาจารึกในหิริบัญญัติ จะมีรายละเอียดเกี่ยวกับพระราชโองการของกษัตริย์ และพระมหาเทวี
ในการพระราชทานความอุปถัมภ์แก่วัดนั้น ๆ

ความแตกต่างระหว่างหิริบัญญัติ และศิลาจารึกก็คือ ศิลาจารึกเป็นเอกสาร

ที่จารึกเหตุการณ์การกัลปนา ไม่ว่าจะผู้กระทำจะเป็นกษัตริย์ ชนชั้นปกครอง หรือผู้มีจิตศรัทธา
ทั่วไปส่วนหิริบัญัตินั้น เป็นเอกสารทางราชการที่ใช้เฉพาะในกรณีที่ผู้กระทำการกัลปนาเป็น
กษัตริย์ และพระมหาเทวีเจ้า นอกจากนั้นจะเป็นการพระราชทานเฉพาะกรณีควบคู่ไปกับศิลาจารึก
ตั้งนั้นถ้าในกรณีที่ผู้กระทำการกัลปนาจะเป็นกษัตริย์หรือพระมหาเทวีเจ้าจะมีการประดิษฐาน
ศิลาจารึกแต่ไม่จำเป็นต้องมีการพระราชทานหิริบัญญัติควบคู่กันไปทุกกรณี

จารพระราชทานหิริบัญญัติมีการอ้างถึงในศิลาจารึกเช่น ในศิลาจารึกวัดดอนคราม¹
ซึ่งจารึกในปี พ.ศ. 2031 มีข้อความปรากฏในจารึกว่า พระมหาเทวีเจ้าในรัชกาลของพระยอด
เขียงรายได้พระราชทานลู่พรธบัตร หรือลานทองคำ ไว้กับวัดดอนครามในเมืองพะเยา

¹ ศิลาจารึกเลขทะเบียน ช.ย/2 ศิลาจารึกวัดดอนคราม จ.ศ. 850

การพระราชทานนี้ได้โปรดเกล้าฯ ให้ข้าราชการในสังกัดเมือง เชียงใหม่ ัญญ์เชิญสุพรรณบัตร มาให้กับ "นางเมืองพะเยา" เพื่อให้อุทิศข้าพระจำนวน 20 ครอบครัว และัญญ์เชิญพระสุพรรณบัตรมาไว้ที่วัดดอนครามเมืองพะเยา การกระทำเช่นนี้คงต้องการให้การปกครองฝ่ายท้องถิ่นรับรองผลประโยชน์ของวัดดอนครามด้วย

และในศิลาจารึกวัดปราสาท¹ ซึ่งจารึกในปี พ.ศ. 2039 มีความปรากฏในจารึกว่า พระเมืองแก้วได้พระราชทาน "หลาบคำ" มาถึงเจ้าหมื่นเชียงแสนคำล้าน เจ้าเมืองเชียงแสน อุทิศคน จำนวน 10 ครอบครัว และภาษีอากรจำนวนแสนเบี้ยให้กับวัดปราสาทเมืองเชียงแสน

แต่ตัวเหรียญบัตร ที่เป็นหลักฐานเหลือตกหลงมาจนปลิวล้นเท่าที่พบแล้วมีเพียงแผ่นเดียวคือ ตราหลวงหลาบเงินของพระนางวิสุทธีเทวี ซึ่งเป็นคำจารึกบนแผ่นเงิน มีขนาดกว้างประมาณ 7 เซนติเมตร ยาวประมาณ 35 เซนติเมตร ได้พระราชทานไว้ให้กับวัดราชวิสุทธาราม ที่พระนางโปรดให้สร้างขึ้นในปี พ.ศ. 2110 ภายหลังที่เสด็จขึ้นครองราชย์เป็นกษัตริย์แห่งเชียงใหม่แล้ว 3 ปี ข้อความในเหรียญบัตรกล่าวถึงว่าพระนางได้อุทิศค่านาในตำบลบ้านแปะจำนวน 500 เงิน และผู้คนในหมู่บ้านให้เฝ้าอยู่รักษา และปฏิสังขรณ์วัดนี้ตลอดไป²

ส่วนศิลาจารึก ซึ่งเป็นหลักฐานของการกัลปนามีอยู่เป็นจำนวนมากในล้านนาไทย จะเห็นว่าทั้งศิลาจารึก และเหรียญบัตร เป็นหลักฐานของทางราชการที่คงทนถาวรมาก และมีข้อความเกี่ยวกับผลประโยชน์ของวัดที่ได้มีผู้อุทิศและเก็บรักษาไว้ที่วัดที่ได้รับความอุปถัมภ์เช่นกัน ศิลาจารึกนั้นจะประดิษฐานไว้ในที่เปิดเผยเพื่อให้รู้กันทั่วไป แต่เหรียญบัตรนั้นทางวัดจะเก็บรักษาไว้อย่างมิดชิด อาจกล่าวได้ว่าทั้งศิลาจารึก และเหรียญบัตรเป็นเสมือนกฎหมายที่ยืนยันผลประโยชน์ของวัดที่ได้รับพระราชทานหรือได้รับจากฝ่ายปกครองและผู้มีจิตศรัทธาทั่วไป ข้อความในจารึกเป็นเสมือน "ตรากฎหมายหือแล"³ ดังจะเห็นได้ในศิลาจารึกวัดวิสุทธาราม

¹ ศิลาจารึกเลขทะเบียน ช.ร/3 ศิลาจารึกวัดปราสาท จ.ศ. 858

² โกรศร์ นิมมานเหมินทร์, ตราหลวงหลาบเงินของพระนางวิสุทธีเทวี เอกสารยังไม่ตีพิมพ์เผยแพร่

³ ศิลาจารึกเลขทะเบียน พ.ย/11 จารึกวัดปู่ออ จ.ศ. 870

ซึ่งจารึกในปี พ.ศ.2035 มีความว่า "ฝังหินจารึกไว้ในวัดวิสุทธอารามข่อยลุ่มนี้ เพื่อหื้อหมั่น
แก่คำสนา.....กฎหมายเมื่อเป็นวัด" ¹ และในศิลาจารึกอักษรไทย ภาษาไทย จารึกใน
ปี พ.ศ.2038 มีความว่า "พระเป็นเจ้าสี่หมื่นพยาว หื้อเอาหินมาฝังกฎหมายที่ดิน หื้อเป็น
คามเขตมีปริมาตรได้ 700 วา" ²

เป็นที่น่าสังเกตว่าการคุ้มครองผลประโยชน์ของวัดที่ปรากฏในศิลาจารึก จะใช้
เพียงความเชื่อในสวัสดีสถาด้วยการสาบแช่งผู้ที่ละเมิดผลประโยชน์ของวัด ดังมีความปรากฏ
ในจารึกว่า "ผู้ใดบ่ ตามคำอันนี้ หื้อมันลืบหาย ดับวายตายเป็นเปรต เป็นสัตว์ดิรัจฉาน หื้อได้
ไฟไหม้ในนรกดีหลี ผู้ใดตามคำดังกล่าวไว้นี้หื้อยืนตงนั๊ก" ³

ดังนั้นจึงพบหลักฐานว่า เมื่อมีการเปลี่ยนรัชกาลได้มีการขอพระราชทานการยืนยัน
ผลประโยชน์ซึ่งวัดเคยได้รับมาแต่ก่อน

อย่างไรก็ตามในแง่กฎหมายก็ปรากฏหลักฐานในกฎหมาย โศสภาราชฎระบุมุโษษผู้ทำ
ลายคำสนสถานเช่นเจดีย์ หรือพระบรมธาตุ หรือห้ามสับสัดวันน้ำในเขตของวัดเป็นต้น และใน
มังรายคำสตร์ ฉบับวัดเส้าไห้ ก็มีข้อความระบุมุโษษผู้ทำลายกฎวิหาร พระพุทธรูปหรือสักขโมย
ของพระสงฆ์ จะได้รับโทษสถานหนักคือประหารชีวิต ⁴

เจ้าหน้าที่ที่เกี่ยวข้องกับการกัลปนา

1 ราชบัณฑิต เป็นผู้มีหน้าที่จารึกข้อความเกี่ยวกับการกัลปนาลงในศิลาจารึก และ
ศิรฎบัตรในลานนาไทย เข้าใจว่าจะเป็นการที่ทรงความรู้ทางด้านอักษรศาสตร์โดยเฉพาะ
และมีหน้าที่เกี่ยวกับการจดบันทึก และเอกสารของทางราชการ เช่น พระบรมราชโองการในการ
ให้ความอุปถัมภ์พระพุทธรูปคำสนา เป็นต้น

¹ ศิลาจารึกเลขทะเบียน พ.ย/4 จารึกวัดวิสุทธอาราม จ.ศ.854

² ศิลาจารึกเลขทะเบียน พ.ย/27 จารึกอักษรไทย ภาษาไทย จ.ศ.857

³ ศิลาจารึกเลขทะเบียน ล.พ/27 จารึกวัดแก้วยอด จ.ศ. 774

⁴ อรรถรัตนวิเชียรเชียว.การวิเคราะห์หลังคช เชียงใหม่ สัมภาษณ์โกสินทร์ตอนต้น

ในศิลาจารึกวัดหนองหนาม¹ ซึ่งจารึกในปี พ.ศ. 2032 ได้จารึกนามของ
ราชบัณฑิตผู้มีหน้าที่จารึกข้อความเกี่ยวกับการกลับนางในศิลาจารึกของวัดขวงชุมแก้ว เมือง
ศรียวว่า "ขอขญา แห่งมหาราชเทวี ก็ปลงคตลงคำ แก่ราชบัณฑิตชื่อญาณวิสารทะ"

และในศิลาจารึกวัดจอยแย้ ซึ่งจารึกในปี พ.ศ. 2038 ก็กล่าวนามของราชบัณฑิต
ผู้จารึกศิลาจารึกวัดจอยแย้ว่า "บัณฑิตชื่อรัตนปัญญา"²

2 เจ้าหมื่นหนังสือ เป็นตำแหน่งขุนนางผู้ใหญ่ ณ เมือง เชียงใหม่ศูนย์กลางการปกครอง
ของลานนาไทย มีหน้าที่เกี่ยวข้องกับการกลับนางในลานนาไทย และเป็นผู้รับสนองพระ
ราชโองการในเรื่องเกี่ยวกับการกลับนาง ในบางรัชสมัยตำแหน่งเจ้าหมื่นหนังสือที่ปรากฏในศิลา
จารึกจังหวัดเชียงราย³ มีศักดิ์เป็น "ปู่เลี้ยง" ของพระยอดเชียงราย

ในศิลาจารึกวัดมะสันคำ ซึ่งจารึกในปี พ.ศ. 2050 ก็มีข้อความกล่าวถึง เจ้าหมื่นหนังสือ
ชื่อติปัญญา มหาอำมาตย์ผู้ใหญ่เป็นผู้รับสนองพระราชโองการจากพระเมืองแก้ว ให้หาที่ดิน แลก
กับที่ดินของวัดเวฬุวัน⁴

3 พันหนังสือต่างเมือง เข้าใจว่าเป็นตำแหน่งข้าราชการในสังกัดของเจ้าหมื่นหนังสือ
มีหน้าที่จดบันทึกพระราชโองการแล้วนำส่งไปตามหน่วยราชการของหัวเมืองต่าง ๆ ในอาณาจักร
ลานนาไทย และร่วมในการปฏิบัติตามพระราชโองการ จะเห็นว่ามีนาม "พันหนังสือต่างเมือง"
ปรากฏในศิลาจารึกของวัดต่าง ๆ ทั่วลานนาไทย เป็นพยานรับรองใจความในศิลาจารึก และ
ร่วมในการประดิษฐานศิลาจารึกไว้ในวัดที่ได้รับความอุปถัมภ์อยู่เสมอ ดังเช่น

ในศิลาจารึกจังหวัดเชียงราย มีข้อความกล่าวถึงหน้าที่ของพันหนังสือต่างเมืองว่ามี
หน้าที่เกี่ยวกับเอกสารของทางราชการ ในการที่จะนำแรงงานคนและภาชีอากร อุทิศไว้กับวัด
พันต้องตามพระราชโองการของพระยอดเชียงราย และพระมหาเทวี

1 ศิลาจารึกเลขทะเบียน ล.พ/23 จารึกวัดหนองหนาม จ.ศ. 851

2 ศิลาจารึกเลขทะเบียน พ.ย/39 จารึกวัดจอยแย้ จ.ศ. 857

3 ศิลาจารึกเลขทะเบียน ล.พ/16 จารึกจังหวัดเชียงราย จ.ศ. 850

4 ศิลาจารึกเลขทะเบียน ล.พ/18 จารึกวัดมะสันคำ จ.ศ. 850 และ 869

ตั้งปรากฏความในจารึกว่า

. . . พันพ่อน้อยหนังสือต่างเมือง พันหนังสือต่างเมืองรับอาชญาพระเป็นเจ้า แล้วว่าแก่ปากลำคร และพวกลูกหนังสือ หื้อรับเอาอาชญาพระเป็นเจ้า แล้วหื้อหนังสือมาแก่ปากเปงโย ปากขนาน หื้อเอาณายังพันนามวัน หื้อหกแสนเบี้ย กับคน 15 ครว ในญาติพันตอง ¹

4 พันหนังสือพื้นเมืองพึง เข้าใจว่าเป็นตำแหน่งที่มีหน้าที่เดียวกับพันหนังสือต่างเมือง แต่เห็นว่าเป็นข้าราชการประจำในเมืองเชียงใหม่ ที่จะต้องประสานงานเกี่ยวกับเอกสารทางราชการโดยเฉพาะในเรื่องเกี่ยวกับการกลับไปกับหัวเมืองต่าง ๆ

5 นายหนังสือแคว้น เป็นตำแหน่งข้าราชการที่ทำหน้าที่เกี่ยวกับเอกสารของทางราชการเช่นเดียวกัน แต่ประจำอยู่ในหัวเมืองใหญ่ ที่มีเมืองเล็ก ๆ ในสังกัด เช่นเมืองพะเยา เมืองอ้อย และเมืองล่อ อยู่ภายใต้การปกครองเป็นต้น

6 พวกลูกหนังสือ คนหนังสือ และดินหนังสือ เข้าใจว่าคงเป็นข้าราชการที่เป็นระดับต่ำลงมา และขึ้นสังกัดกับพันหนังสือ ซึ่งมีอยู่ประจำตามหัวเมืองต่าง ๆ ในอาณาจักรล้านนาไทย

อนึ่งแม้ว่าจะไม่มีหลักฐานกล่าวถึงเอกสารของทางราชการ ที่ส่วนราชการเก็บไว้เป็นหลักฐานคู่กับหลักฐานที่รัฐมอบไว้ให้กับวัดก็ตาม แต่เข้าใจว่าคงจะต้องมีการบันทึกเป็นลายลักษณ์อักษรไว้ด้วย แต่เอกสารเหล่านั้นไม่สามารถจะเก็บรักษาได้มั่นคงถาวร เช่นเดียวกับศิลาจารึกหรือเหรียญบัตร จึงไม่หลงเหลือตกทอดมาจนถึงปัจจุบันนี้

ผู้กระทำการกลับไปในล้านนาไทย

1 ชนชั้นปกครองของล้านนาไทย

สถาบันการปกครองของล้านนาไทยมีบทบาทในการอุทิศที่ดิน แร่งงานคน และผลประโยชน์ต่าง ๆ ให้กับพระภิกษุสงฆ์ และคำสั่งสถานทางพระพุทธศาสนา โดยเฉพาะพระมหากษัตริย์

¹ ศิลาจารึกเลขทะเบียน ล.พ/16 จารึกจังหวัดเชียงราย

ซึ่งเป็นผู้มีอำนาจสูงสุดในการปกครองของลานนาไทย เป็นเจ้าของแผ่นดินที่อยู่ภายในพระราชอาณาจักร และมีภารกิจที่สำคัญยิ่งในการเป็นเอกอัครราชทูตสัมภมตต่อพระพุทธเจ้าล้านนา

นอกจากนี้ "พระมหาเทวีเจ้า" ก็มีบทบาทมากในการให้ความอุปถัมภ์พระพุทธเจ้าล้านนาในลานนาไทย เข้าใจว่านอกจากพระนางจะมีศรัทธาเลื่อมใสในพระพุทธเจ้าล้านนาแล้ว พระนางอาจจะทรงได้รับพระราชโองการแต่งตั้งให้มีหน้าที่ในด้านการทำนุบำรุงพระพุทธเจ้าล้านนาโดยเฉพาะเพื่อเป็นการแบ่งเบาภารกิจ ขององค์พระมหากษัตริย์ ในบางรัชสมัยพระมหาเทวีเจ้าที่ปรากฏในศิลาจารึกก็บ่งไว้อย่างชัดเจนว่า คือพระราชมารดาของกษัตริย์ ดังปรากฏในศิลาจารึกพบที่วัดช้างค้ำ จังหวัดน่าน จารึกในปี พ.ศ. 2043 ในรัชสมัยของพระเมืองแก้ว มีความว่า "พระมหาเทวีเจ้า เจ้าหน่วยนางตนแม่"¹ หมายความว่าพระราชมารดาของกษัตริย์ทรงเป็นหัวหน้า หน่วยงานกองกุลคัลที่เรียกว่า เจ้าพวกมงคล หรือในศิลาจารึกวัดมะสันค้ำ จารึกในปี พ.ศ. 2050 มีพระนามพระมหาเทวีเจ้าปรากฏในจารึกว่า "ราชมาตามหาเทวี"² แต่ในบางรัชสมัยก็มีความปรากฏในศิลาจารึกว่า พระมหาเทวีเจ้า เป็นพระมเหสีของกษัตริย์ ดังเช่นในปี พ.ศ. 2031 ในรัชสมัยของพระยอดเชียงรายว่า "มหาราชเทวีมีเสีตนเป็นเง่าเจ้ารรณี"³ หมายความว่าพระมเหสีของกษัตริย์เป็นหัวหน้าในงานการกุลคัล แต่อย่างไรก็ตามศิลาจารึกส่วนใหญ่ไม่ได้บ่งไว้อย่างชัดเจนว่าพระมหาเทวีเจ้าที่มีบทบาทสำคัญในการให้ความอุปถัมภ์พระพุทธเจ้าล้านนา คือพระราชมารดาหรือพระมเหสี ดังนั้นจึงกล่าวได้ว่า ผู้ที่มีบทบาทสำคัญในการกัลปนาอุทิศแรงงานคน ที่ดิน และผลประโยชน์ต่าง ๆ ให้กับพระเจ้าล้านนาคือ กษัตริย์ และพระมหาเทวีเจ้า ซึ่งอาจเป็นพระราชมารดา หรือพระมเหสีของกษัตริย์ในรัชสมัยนั้น ๆ และอาจจะมีบทบาทในการปกครองลานนาไทยด้วย

ในสังคมลานนาไทย มีการยกย่องบทบาทผู้นำกิจกรรมทางศาสนาแก่สตรี ซึ่งมีอิทธิพลศักดิ์สูงสุดในรัชกาลหนึ่ง ๆ คือพระมหาเทวีเจ้า ซึ่งอาจจะเป็นพระราชมารดา หรือพระมเหสีก็ได้ ยิ่งกว่านั้นพระมหาเทวีเจ้ายังมีพระราชเลขาเรียตรงมาซึ่ง "นางเมือง"⁴

¹ ศิลาจารึกเลขทะเบียน น่าน/1 จารึกพบที่วัดช้างค้ำจังหวัดน่าน จ.ศ.862

² ศิลาจารึกเลขทะเบียน ล.พ/18 จารึกวัดมะสันค้ำ จ.ศ.850 และ จ.ศ.869

³ ศิลาจารึกเลขทะเบียน ล.พ/16 จารึกจังหวัดเชียงราย จ.ศ.850

⁴ ดร. ประเสริฐ ณ นคร มีความเห็นว่า "นางเมือง" หมายถึงภรรยาเจ้าเมืองในที่นี้

เจ้าเมืองพะเยาอาจตาย ยังไม่ได้แต่งตั้งเจ้าเมืองใหม่พระมหาเทวีเจ้าจึงมีเลขาเรียไปยัง "นางเมืองพะเยา"

คือภรรยาของเจ้าเมืองที่เกี่ยวข้องกับการก่อกบฏ ให้เป็นผู้ดำเนินการตามพระราชประสงค์ โดยมีได้ผ่านเจ้าเมืองแต่ประการใด¹

เจ้าเมืองในฐานะผู้ปกครองส่วนท้องถิ่น ก็มีภารกิจที่สำคัญยิ่งในการให้ความอุปถัมภ์ พระพุทธศาสนาในขอบเขตการปกครองของตน ทั้งนี้เนื่องจากความเชื่อที่ว่าผู้ปกครองที่ดีต้องมีความเป็นธรรม และให้ความเกื้อหนุนพระพุทธศาสนา ซึ่งจะช่วยให้ผู้อยู่ใต้การปกครองเสื่อมใสศรัทธา ภารกิจสำคัญอย่างหนึ่งของเจ้าเมือง คือการทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาในขอบเขตการปกครองของตนดังนั้น จึงปรากฏหลักฐานการก่อสร้างวัดขึ้นใหม่ กางสร้างพระพุทธรูป ไม้เคาะพญา การบูรณะซ่อมแซมศาลาลาน ศาลาวัด และอุทิศที่ดิน และแรงงานคนไว้ทำนุบำรุงวัด

ก่อนรัชสมัยของพระเมืองแก้ว (พ.ศ. 2038 - 2068) เจ้าเมืองเป็นผู้ที่มีอำนาจ และหน้าที่ในการให้ความอุปถัมภ์พระพุทธศาสนาให้กับวัดในท้องถิ่นมาก ดังจะเห็นได้ในหลักฐานทางศิลาจารึกว่ามีวัดที่เกิดขึ้นใหม่ในเมืองต่าง ๆ โดยเจ้าเมืองโปรดให้สร้างขึ้นและให้ความอุปถัมภ์ ด้วยการอุทิศแรงงานคน พืชผล และภาษีอากรในเมืองของตนอุทิศไว้กับวัดที่สร้างขึ้นใหม่นั้นเช่น

วัดหนองกวาง ซึ่งเป็นวัดที่เจ้าหมื่นมหาเจ้าเมืองอ้อย โปรดให้สร้างขึ้นในปี พ.ศ. 2009 และได้อุทิศพืชผล ให้เป็นผลประโยชน์บำรุงวัด ดังปรากฏความในศิลาจารึกวัดหนองกวางว่า "บ้านอันถุสร้าง หมากอันถุสร้าง นา 30 ข้าวค่า 9000 เบ้ ถูหากปอกใหม่ตาย ถูลิ้ไว้กับวัดนี้แล"²

และวัดสันทรอาราม ซึ่งเป็นวัดที่เจ้าหมื่นท้าว เจ้าเมืองวังเหนือ เป็นผู้โปรดให้สร้างขึ้นในปี พ.ศ. 2011 ก็มีความปรากฏในศิลาจารึกว่า "ไว้เพื่อน 20 ครวไว้นา 300 ข้าววัดเชียงรอมมาไว้กับวัดนี้"³

1 ศิลาจารึกเลขทะเบียน พ.ย/2 จารึกวัดดอนคราม จ.ศ. 850

2 ศิลาจารึกเลขทะเบียน พ.ย/1 จารึกวัดหนองกวาง จ.ศ. 875

3 ศิลาจารึกเลขทะเบียน ช.ร/1 จารึกวัดสันทรอาราม

อย่างไรก็ตามประเด็นที่น่าสนใจก็คือ เจ้าเมืองไม่มีสิทธิ์ที่จะอุทิศที่ดินให้กับพระ
 คำสั่งโดยพลการ ทั้งนี้เนื่องจากที่ดินเป็นสมบัติของกษัตริย์ในฐานะที่ทรงเป็น "เจ้าของ
 แผ่นดิน" ดังนั้นการอุทิศที่นา ที่สวน หรือที่ป่า เพื่อให้เป็นผลประโยชน์บำรุงวัดจะต้องขอ
 พระบรมราชานุญาตจากกษัตริย์ที่เมืองเชียงใหม่เสียก่อน

พิธีการพระราชทานที่ดินให้กับพระคำสอนั้น เรียกว่า "หล่อน้ำลู่เหนือทกตกแผ่นดิน"
 ดิน" เข้าใจว่าจะเป็นที่การทางคำสั่งาที่รับมาจากประเทศลังกา¹ มีความหมายถึงการ
 อุทิศถวายที่ดินนั้นให้กับพระคำสอนอย่างเด็ดขาด นอกจากนี้จะแสดงความเลื่อมใสในพระ
 พุทธคำสั่งาขององค์พระมหากษัตริย์แล้ว ยังเท่ากับเป็นการประกันความปลอดภัยในด้านวัตถุ
 ซึ่งเป็นสิ่งจำเป็นสำหรับการครองชีวิตพรหมจรรย์ และเพื่อที่จะได้นำที่ดินนั้นไปก่อให้เกิดผล
 ประโยชน์ นำมาทำนุบำรุงรักษาวัดให้เจริญรุ่งเรืองต่อไปได้

ในการพระราชทานแรงงานคน และผลประโยชน์อื่น ๆ ให้กับพระคำสอนก็ปรากฏ
 ในคำว่า "หยาดน้ำลีโนทกตกแผ่นดิน" เช่นเดียวกัน ซึ่งจะมีความหมายถึงการอุทิศแรงงาน
 คน และผลประโยชน์กับพระคำสอนโดยเด็ดขาดเช่นกัน

อนึ่งในกรณีการกัลปนาของชนชั้นสามัญชนก็ปรากฏคำว่า "หยาดน้ำ" ในการอุทิศ
 แรงงานคน และผลประโยชน์อื่น ๆ ให้กับพระคำสอนด้วยดังปรากฏในศิลาจารึกหนองหนาม
 จังหวัดสุพรรณ มีข้อความว่า "ยังมีผู้ ๑ ชื่อพันจัน เมื่อจะตายมันหยาดน้ำไว้อ้ำมัน"²

¹ ในประเทศลังกาเมื่อพระพุทธคำสั่งาเข้าไปเผยแผ่เป็นครั้งแรกนั้น พระราชา
 ของลังกาได้ถวายส่วนมหาเมฆวัน ให้เป็นของสงฆ์ด้วยพิธีการ "โดยทรงหลังน้ำที่กษัตริย์
 จากพระเต้าลงบนฝ่ามือของพระมหินทเถระเป็นการมอบถวายอย่างเด็ดขาด" (ตำนานคัมภีร์
 ประเสริฐ, พระพุทธคำสั่งาในลังกา, พระนคร มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยในพระบรม
 ราชูปถัมภ์, 2510 หน้า 73

² ศิลาจารึกเลขทะเบียน ล.พ/23 จารึกวัดหนองหนาม จ.ศ. 851

ในสมัยพระเมืองแก้ว นโยบายการให้ความอุปถัมภ์พระพุทธรูปคำล่ในหัวเมืองต่าง ๆ ของอาณาจักรล้านนาไทยคงได้เปลี่ยนแปลง เนื่องจากทรงมีนโยบายที่จะตั้งอำนาจเข้าสู่ศูนย์กลางที่เมืองเชียงใหม่การให้ความอุปถัมภ์คำล่ก็เช่นกัน จะเห็นได้จากข้อมูลในศิลาจารึกว่า ในรัชสมัยของ พระเมืองแก้วนั้น พระองค์มีบทบาททางด้านกรการให้ความอุปถัมภ์พระพุทธรูป คำล่ในหัวเมืองต่าง ๆ มากกว่ากษัตริย์องค์ก่อน ๆ ปรากฏว่าวัดต่าง ๆ ทั้งในเมืองหลวง และในเมืองใหญ่ ๆ เช่นเมืองเชียงราย ลำพูน เชียงแสน พะเยา และลำปาง จะมีพระสังฆเจ้าวัด หรือเจ้าเมืองทำเรื่องมาถึงเมืองเชียงใหม่ เพื่อขอพระราชทานความอุปถัมภ์จากพระองค์

ลักษณะของการก่อกำเนิดในรัชสมัยของพระเมืองแก้วต่อวัดในหัวเมืองต่าง ๆ ภายในราชอาณาจักรเขตนั้น จะเห็นได้ในศิลาจารึกวัดปราสาทสังหวัดเชียงราย ในปี พ.ศ. 2039 เจ้าหมื่นเชียงแสนคำล้าน เจ้าเมืองเชียงแสนได้ให้หมื่นเนหมกอน ข้าราชการเมืองเชียงแสน นำเรื่องเสนอต่อ เจ้าหมื่นลำมล้าน เจ้าหมื่นครูเทพ และเจ้าพันต่างเมืองศรีมณฑล ขุนนางเมืองเชียงใหม่ เพื่อนำเรื่องกราบบังคมทูลพระเมืองแก้ว ให้พระราชทานความอุปถัมภ์แก่วัดปราสาทเมืองเชียงแสน ลักษณะการขอความอุปถัมภ์ให้กับวัดนี้จะปรากฏข้อความในศิลาจารึกว่า "เอาวัดประสาธต์เมื่อถวายแก่สมเด็จพระเป็นเจ้าทั้งสองพระองค์" พระองค์จึงพระราชทานหลาบคำ ซึ่งจารึกข้อความเกี่ยวกับการให้ความอุปถัมภ์ของพระองค์ไว้เป็นหลักฐาน การก่อกำเนิดในครั้งนี้ พระองค์ได้อุทิศแรงงานคนซึ่งเข้าใจว่าจะเป็นคนในสังกัดเมืองเชียงแสน จำนวน 10 ครอบครัวและ "ไฉนากับแสนเปี้ยยังเมืองมวน" ไว้ให้กับวัดปราสาทเมืองเชียงราย¹

ในปี พ.ศ. 2065 เจ้าหมื่นเขมในแคว้นตองเชียงรายก็ได้ขอพระราชทานความอุปถัมภ์ให้แก่วัดมหาเจดีย์หลวงในเมืองเชียงราย พระเมืองแก้วและพระราชย่นนี้จึงได้ทรงพระราชทานอารามิกจากวัดหลวงบ้านเขมจำนวน 10 ครอบครัว มาให้เป็นอารามิกของวัดมหาเจดีย์หลวงเมืองเชียงราย ตามที่เจ้าเมืองเชียงรายทูลขอพระราชทาน²

และวัดป่าใหญ่ ในเมืองล่อ เจ้าหมื่นล่อเทพสุทิเจ้าเมืองล่อ ได้ขอความอุปถัมภ์ให้แก่วัดป่าใหม่เมืองล่อด้วยการ

¹ ศิลาจารึกเลขทะเบียน ช.ร/3 จารึกวัดปราสาท จ.ศ. 858

² ศิลาจารึกเลขทะเบียน พ.ย/14 จารึกวัดมหาเจดีย์หลวง จ.ศ. 884

"เอาบุญทั้งมวลนี้เมื่อถวายเป็นวัดพระเป็นเจ้าทั้งสองพระองค์" พระมหาเทวีเจ้าจึงมีพระราชเสาวนีย์ให้เจ้าหมื่นสามนาโหราริบัติ ให้เจ้าพันศรีมงคลหนังสือต่างเมือง เจ้าพันเพกพวกหน้า เจ้าพันโคตรพวกขัน ซึ่งเป็นข้าราชการที่มีครว และภาชีอกรจำนวนสี่แสนเบี้ยให้กับวัดป่าใหม่เมืองลอ¹

และแม้แต่พระภิกษุสงฆ์ก็ขอพระราชทานความอุปถัมภ์ให้กับวัดได้ ดังเช่น มหาลามีญาณวิลาส เจ้าตน เข้าใจว่าจะจะเป็นเจ้าวัดศรีบุญเรืองได้ "เอาวัดศรีบุญเรืองนี้มาถวายส่วนบุญแก่พระเป็นเจ้า" พระองค์จึงได้พระราชทานพระพุทธรูปองค์หนึ่งให้มาประดิษฐานที่วัดศรีบุญเรือง ภาชีอกรจำนวน 500,000 เบี้ย และคนจำนวน 12 ครอบครัว ให้กับวัดศรีบุญเรืองในเมืองเชียงใหม่²

จากศิลาจารึกจำนวนมากที่ได้จารึกขึ้นในสมัยของพระเมืองแก้ว จะเห็นว่าพระองค์และพระมารดาเป็นผู้ที่มีบทบาทมากในการให้ความอุปถัมภ์พระพุทธรูปค่าสนาในหัวเมืองต่าง ๆ หัวราชอาณาจักร

2 สามัญชน

ผู้มีจิตศรัทธาสมาสามารถอุทิศผู้คน และพืชผลสิ่งของต่าง ๆ ให้กับพระค่าสนาตามความเชื่อของตนได้เช่นกัน ดังจะเห็นได้ใน

ในศิลาจารึกวัดอารามปาน้อย มีข้อความกล่าวถึงพระภิกษุสงฆ์ได้อุทิศแรงงานคนจำนวน 2 ครอบครัว 5 คนให้กับวัดอารามปาน้อยเมืองพะเยา ซึ่งเจ้าสี่หมื่นเจ้าเมืองพะเยาได้ให้การรับรองลงในศิลาจารึก³

¹ ศิลาจารึกเลขทะเบียน พ.ย/8 จารึกวัดป่าใหม่ จ.ศ. 859

² ศิลาจารึกเลขทะเบียน ช.ม/16 จารึกวัดพระธาตุดีศรีจอมทอง จ.ศ. 858 และอันที่จริงการที่พระภิกษุสงฆ์เจ้าวัดขอความอุปถัมภ์จากกษัตริย์ นั้นมีหลักฐานว่ามีมานานแล้วในลานนาไทย เช่น มหุสสุมนะเถระเจ้าวัดสวนดอกไม้ขอความอุปถัมภ์จากพระยาเกือนา เป็นต้น

³ ศิลาจารึกเลขทะเบียน ล.พ/23 จารึกวัดหนองหนาม จ.ศ. 851

ในศิลาจารึกวัดหนองหนามมีข้อความกล่าวถึง แม่ของพระภิกษุสงฆ์ได้อุทิศแรงงาน คนให้วัดตั้งความว่า "แม่มหาเถรมงคฺลพุทธริมาเจ้าหยาดน้ำไว้ครัว ๑" และพระภิกษุสงฆ์ก็ อุทิศด้วยตั้งความว่า "มหาเถรมงคฺลพุทธริมาเจ้าตนได้สร้างอารามที่นี้ไว้โยมเป็นอุปัฏฐาก พระพุทธเจ้า 4 ครัว" ¹

ในศิลาจารึกเจ้าสีหพันธ์เมืองพิง มีข้อความกล่าวถึงการอุทิศพืชผลจากที่ดิน "นากล้วย" และแรงงานคนที่มีฐานะเป็น "คนเงิน" ที่นายเงินได้อุทิศไว้กับวัด สกเจว ²

ในศิลาจารึกวัดศรีอุโมงค์คำ มีข้อความกล่าวถึงมหาสามีเจ้าญาณเทพพระคุณวัด บ้านดอนซ้อ ข้าสำนักวน 7 ครอบครัวจาก "กลางกวัน" อุทิศไว้กับวัดบ้านหนอง เมืองพะเยา ³

และในศิลาจารึกวัดสิบล้อมห้องมีข้อความกล่าวถึงผู้มีจิตศรัทธาร่วมกันบริจาคเงิน จำนวน 400 ชื่อคนได้ 2 ครอบครัว แล้วอุทิศไว้กับวัดเพื่อให้คอยดูแลรับใช้ภายในวัดนั้น ⁴

จะเห็นว่าศรัทธาเหล่านี้ได้จารึกลงในศิลาจารึก ที่รัฐเป็นผู้ให้จัดทำขึ้น ย่อมหมายถึง ว่ารัฐได้ให้ความรับรองแรงงานคน และผลประโยชน์ต่าง ๆ ที่ผู้มีจิตศรัทธาอุทิศไว้กับวัดแล้ว เข้าใจว่าการอุทิศแรงงานคน และพืชผลต่าง ๆ ทิ้งไว้กับวัดของผู้มีจิตศรัทธานั้นจะต้องได้รับการ รับรองจากฝ่ายปกครองด้วยการจารึกรายละเอียดลงในศิลาจารึกเสียก่อน จึงจะเป็นการถูกต้อง เนื่องจากกำลังคน และพืชผลต่าง ๆ เป็นทรัพยากรที่สำคัญยิ่งในสังคม

วัดที่รับการอุปถัมภ์

เข้าใจว่าไม่ใช่วัดทุกวัดในอาณาจักรล้านนาไทยที่จะได้รับการอุปถัมภ์ ซึ่งเป็นความ อุปถัมภ์พระพุทธศาสนาในรูปแบบหนึ่ง แม้จะปรากฏหลักฐานจากศิลาจารึกว่าวัดที่ได้รับ "การอุปถัมภ์" มีเป็นจำนวนมากก็ตามแต่ก็คงเป็นเพียงส่วนหนึ่งของวัดทั้งหมดในล้านนาไทย เท่านั้น วัดที่ได้รับความอุปถัมภ์ในรูปแบบของการอุปถัมภ์จะมีลักษณะดังนี้

¹ ศิลาจารึกเลขทะเบียน ล.พ/23 จารึกวัดหนองหนาม จ.ศ. 851

² ศิลาจารึกเลขทะเบียน พ.ย/3 จารึกเจ้าสีหพันธ์ฯ เมืองพิง จ.ศ. 852

³ ศิลาจารึกเลขทะเบียน พ.ย/10 จารึกวัดศรีอุโมงค์คำ จ.ศ. 865

⁴ ศิลาจารึกเลขทะเบียน พ.ย/13 จารึกวัดสิบล้อมห้อง จ.ศ. 877

1 วัดที่สถาปนฝ่ายปกครอง เช่นกษัตริย์หรือเจ้าเมืองเป็นผู้โปรดให้สร้างขึ้น

วัดในลักษณะเช่นนี้จะได้รับการกลบนาเป็นมูลค่าจำนวนมาก ทั้งนี้เนื่องจากเป็นวัดที่ผู้มีฐานะศักดิ์ให้สร้างขึ้นใหม่ และคงต้องการให้เป็นวัดที่สวยงาม และส่วนมากจะมีขนาดใหญ่โต เพื่อเป็นเกียรติยศลุ่มศักดิ์ศรี ของผู้สร้างดังนั้นจึงมีความจำเป็นที่จะต้องมีผลประโยชน์จำนวนมาก เพื่อจะได้นำไปทำนุบำรุงศาสนวัตถุศาสนสถาน และแรงงานคนภายในวัด

ในศิลาจารึกกษัตริย์ราชวงศ์มังราย ได้กล่าวถึงที่มาของวัดสุวรรณมหาวิหาร เมืองพะเยา ที่เจ้าสีหมันเจ้าเมืองพะเยาโปรดให้สร้างขึ้นเมื่อปี พ.ศ. 1๙54 ว่า

. . .ให้หน้าแก่พระสุวรรณวิหาร มีประมาณ 21,685 เข่า ฉะเข้าเป็นค่าว่าได้ 4,686,000 แล แม้จะนับหมากไร่ไร่ได้หมื่นลำค่า จะนับบ้านไร่ไร่ได้ 187 บ้าน ย่อมบ้านมีแลน ฉะนับเรือนว่าไร่ไร่ได้ 246 เรน ย่อมเรือนลำกัต ฉะนับลูกวัดไร่ไร่ได้ 42 ย่อมเป็น เจ้าของสีหมันให้สร้างไว้กับพระสุวรรณมหาวิหารแล ¹

ในศิลาจารึกอักษรไทยฝักขาม ภาษาไทย ได้กล่าวถึงผลประโยชน์ของวัดตะโปทาราม ที่พระยอดเชียงราย และพระนางอะตะปาเทวี อรรคมเหสี โปรดให้สร้างขึ้นในปี พ.ศ. 2035 ว่า

. . .สมเด็จพระศรีสรรเพชญ์ มหาบรมจักรวรรดิบรมราชาธิราชขบพิตร เป็นเจ้าเมืองพิงเชียงใหม่ มีราชเขตทั้งหลาย อันกฎหมายไว้กับอารามอันนี้ นาสามล้านห้าหมื่นพันไว้กับพระเจดีย์ สี่ล้านสี่แสนแบ้ ไว้กับพระเจ้าในวิหารห้าแสนแบ้ กับอุโบสถสี่แสนแบ้ ไว้เป็นสังฆนล้านห้าแสนห้าหมื่นพันแบ้ ไว้ให้อุณาย ^{กิม}สี่แสนแบ้ นาทังมวลนี้อยู่ในหมื่นห้าแสนห้าพันในพันนากรรณา ด้วยคำไว้คนเงินสิบคร้ว ข้าเก่าพันเล็ดร้อยเงิน ไว้คนอันเป็นญาติสามคร้ว ไว้ข้าเมืองเชียงข่าว ²

และในศิลาจารึกวัดศรีสุพรรณ ได้กล่าวถึงวัดศรีสุพรรณที่พระเมืองแก้ว และพระราชมารดาโปรดให้เจ้าหมื่นหลเหยียงคำรังการ สร้างขึ้นในปี พ.ศ. 2043 - 2052 และได้ประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุของพระพุทธเจ้าไว้ในมหาเจดีย์ในวัดศรีสุพรรณนั้น นอกจากพระองค์จะพระราชทานค่าก่อสร้างจำนวนมากแล้ว

1 ศิลาจารึกเลขทะเบียน ล.พ/9 ศิลาจารึกกษัตริย์ราชวงศ์มังราย พ.ศ. 1954

2 ศิลาจารึกเลขทะเบียน ช.ม/13 ศิลาจารึกอักษรไทยฝักขามภาษาไทยจ.ศ.854

พระองค์ยังได้อุทิศภาชีอากร จำนวน 1 แล่นเบี้ย แรงงานคนจำนวน 27 ครอบครัวและที่ดินโดยรอบวัดโดยมีระยะห่างจากกำแพงวัดทุกด้านเท่ากับ 20 วา ที่ดินที่มอบให้กับวัดนี้คงมีชุมชนตั้งบ้านเรือนอยู่ด้วยดังปรากฏความในจารึกว่า "ที่บ้านไกลกำแพงชวาวาอยู่บ้านกับอารามที่นี้แล" ¹

จะเป็นว่าวัดเหล่านี้ได้รับความอุปถัมภ์สูงมาก แต่ก็เป็นส่วนในสมัยนั้น ๆ เท่านั้น เมื่อสิ้นรัชกาลแล้ว จำนวนมูลค่าของการกัลปนาคงลดลงดังปรากฏอยู่เสมอว่า วัดที่กษัตริย์องค์ก่อนสร้างขึ้น ต้องร้องขอความอุปถัมภ์จากกษัตริย์องค์ใหม่ และมีหลายวัดที่อยู่ในรูปของการขอความรับรองผลประโยชน์ตั้งเดิมที่เคยได้รับมาในอดีต แสดงว่าผลประโยชน์เหล่านี้คงได้รับการเพิกถอนหรือละเมิดอยู่เสมอ

2 วัดใหญ่หรือวัดสำคัญคู่บ้านคู่เมืองในลานนาไทย

วัดเหล่านี้จะได้รับความอุปถัมภ์ทั้งจากเจ้าเมืองที่เป็นผู้ปกครองในท้องถิ่นนั้น และจากสถาบันกษัตริย์ในเมืองเชียงใหม่อย่างสม่ำเสมอ เนื่องจากวัดเหล่านี้เป็นศูนย์กลางของความเชื่อและศรัทธาของชาวลานนาไทยมาเป็นเวลานานมาแล้ว ดังเช่น

วัดมหาธาตุเจดีย์เจ้าในเมืองลำพูนซึ่งเป็นวัดที่สำคัญคู่บ้านคู่เมืองของหริภุญไชยหรือเมืองลำพูนตั้งแต่โบราณกาล กษัตริย์เชียงใหม่ทุกองค์ต่างให้ความอุปถัมภ์สืบ ๆ ต่อกันมา ดังเช่นในรัชสมัยของพระเมืองแก้ว พระองค์และพระราชขนิษฐาพระราชชายศรัทธาพระราชทานความอุปถัมภ์ให้เป็นจำนวนมาก ทั้งการก่อสร้างศาลาลาน ศาลาวัดถุแล้วยังทรงพระราชทานเงินให้เป็นเงินต้น ให้วัดนำไปออกดอกออกผล เพื่อให้เกิดผลประโยชน์นำมาทำนุบำรุงวัด นอกจากนี้ยังพระราชทานแรงงานคนจำนวน 12 ครอบครัว และภาชีอากรจำนวน 2 บ้านเบี้ยไว้กับวัดมหาธาตุเจดีย์เจ้าในเมืองลำพูนดังปรากฏความในศิลาจารึกว่า "ไว้ณา 2 ล้านอันควรคำนับ กับคน 12 ครว ทั้งลูกเหลนหลานเขา" ²

¹ ศิลาจารึกเลขทะเบียน ช.ม/25 จารึกวัดศรีสุพรรณ จ.ศ. 871

² ศิลาจารึกเลขทะเบียน ล.พ/15 จารึกวัดพระธาตุมุตะวันออกเฉียงเหนือ

วัดพระธาตุศรีจอมทองซึ่งเป็นประดิษฐานพระบรมธาตุในเมืองเชียงใหม่ และเป็นวัดที่กษัตริย์ล้านนาไทยเคารพสักการะบูชามาตลอด ในรัชสมัยของพระเจ้าเมกุฏิ พระองค์ และพระราชมารดาของพระองค์ทรงมีพระราชดำริตราโปรดให้จาริกรับรองแรงงานวัดของวัดพระธาตุศรีจอมทอง ที่มีอยู่ประมาณ 41 ครอบครัว เพื่อ "ไว้รักษาพระมหาธาตุเจ้าจอมทอง ตราบต่อเท่าสิ้นคำสนา" วัดพระธาตุศรีจอมทองนี้เป็นวัดที่ปรากฏหลักฐานว่ามีแรงงานวัดเป็นจำนวนมาก เข้าใจว่าจะมีผู้อุทิศให้เป็นแรงงานวัดเป็นจำนวนหลายครั้งด้วยกัน การที่พระเจ้าเมกุฏิให้จาริกรับรองแรงงานวัดพระธาตุศรีจอมทอง ก็เพื่อให้ความคุ้มครองสิทธิ์และผลประโยชน์ของแรงงานวัด ดังปรากฏความในจารึกว่า "ไว้รักษาพระมหาธาตุเจ้าจอมทอง ตราบต่อเท่าสิ้นคำสนา" ¹

และวัดพระธาตุลำปางหลวง ซึ่งเป็นวัดสำคัญคู่บ้านคู่เมืองของเมืองลำปาง เจ้าเมืองลำปางทุกคนจะให้ความอุปถัมภ์วัดพระธาตุลำปางหลวงด้วยการอุทิศแรงงานคน และผลประโยชน์ต่าง ๆ ให้ทำนุบำรุงรักษาในวัดพระธาตุลำปางหลวง เช่นในปี จ.ศ. 838 เจ้าหนี่นคำเพชรเจ้าเมืองลำปาง อุทิศ "ข้าว" และแรงงานคน ไว้กับวัดพระธาตุลำปางหลวง ² และในปี จ.ศ. 858 เจ้าเมืองนครศรีทันถมนมหาสุรมนตรี เจ้าเมืองลำปางได้บูรณะปฏิสังขรณ์วัดพระธาตุลำปางหลวง และอุทิศแรงงานคนไว้ดูแลรักษาพระอารามและพระเจ้านันทองที่ได้โปรดให้หล่อไว้ ณ วัดพระธาตุลำปางหลวง ³

จากหลักฐานในศิลาจารึกจะเห็นว่าวัดใหญ่ และวัดสำคัญ ๆ คู่บ้านคู่เมืองในล้านนาไทยนั้นนอกจากจะได้รับความอุปถัมภ์จากเจ้าเมือง ซึ่งมีภารกิจหน้าที่ในการทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาในขอบเขตการปกครองของตนแล้ว ยังได้รับความอุปถัมภ์จากสถาบันการปกครองส่วนกลางที่เมืองเชียงใหม่ และแม้ว่าจะไม่ได้รับความอุปถัมภ์มากเท่าวัดที่กษัตริย์ทรงโปรดให้สร้างขึ้นก็ตาม แต่วัดเหล่านี้จะได้รับความอุปถัมภ์อยู่เสมอ ด้วยเหตุนี้จึงเป็นวัดที่คงความสำคัญจนถึงทุกวันนี้

¹ ศิลาจารึกเลขทะเบียน ช.ม./17 จารึกวัดพระธาตุศรีจอมทอง จ.ศ. 918

² ศิลาจารึกเลขทะเบียน ล.ป./1 จารึกวัดพระธาตุฯ จ.ศ. 838

³ ศิลาจารึกเลขทะเบียน ล.ป./2 จารึกที่วิหารวัดพระธาตุลำปางหลวง จ.ศ.923

3 วัดที่ทำเรื่องขอความอุปถัมภ์จากสถาบันกษัตริย์

วัดเหล่านี้ส่วนมากเป็นวัดที่มีผู้มิตศรัทธาร่วมกันสร้างขึ้น และคงสร้างมาก่อนเป็นเวลานานแล้ว แต่ต้องการความอุปถัมภ์จาก "รัฐ" เพื่อจะนำมาทำนุบำรุงรักษาวัดให้เจริญรุ่งเรืองต่อไปได้ พระภิกษุเจ้าวัดเป็นผู้มีหน้าที่เกี่ยวข้องในกิจกรรมของวัดก็จะเสนอเรื่องขอรับการอุปถัมภ์มาที่เมืองเชียงใหม่ด้วยการถวายให้เป็นวัดของพระมหากษัตริย์และพระมหาเทวีเจ้า ดังปรากฏความในจารึกว่า "ถวายหื้อเป็นอารามมหาเทวีเจ้า"¹ ลักษณะเช่นนี้อาจเรียกว่า "วัดราชภู" ขอเป็น "วัดหลวง" เพื่อจะได้รับความอุปถัมภ์จาก "รัฐ" ซึ่งย่อมมีจำนวนมูลค่ามากกว่าผู้มิตศรัทธาทั่วไปจะอุทิศกับวัดตั้งเช่น

วัดอารามเวฬุวันในเมืองลำพูน เป็นวัดที่พันธุเขากุลนได้สร้างขึ้นในปี พ.ศ. 2031 ต่อมา "พระครูเจ้าจุฬาทิไทยเถร เจ้าวัดได้ขอความอุปถัมภ์จากพระมหาเทวีเจ้าของพระยอดเชียงราย พระนางสิ่งพระราชทานที่ดินมีอาณาเขตกว้าง 27 วา ยาว 60 วา ให้เป็นอาณาเขตของวัดและอุทิศแรงงานคนจำนวน 4 ครอบครัว ไว้กับวัดอารามเวฬุวันเมืองลำพูนด้วย²

วัดพันตองในเมืองเชียงใหม่ เป็นวัดที่พันตองแต่มีได้สร้างไว้ ต่อมาบุตรและญาติของพันตองแต่มีได้ขอความอุปถัมภ์จากพระยอดเชียงรายและพระมหาเทวี พระนางสิ่งพระราชทานแรงงานคนจำนวน 15 ครอบครัว ภาษีอากรจากตำบล "ผ่นนามวัน" เป็นจำนวน 6 แล่นเบี้ย นอกจากนี้ยังพระราชทานไม้สัก ไปก่อสร้างมหาวิหาร และหอพระไตรปิฎกในวัดพันตองเมืองเชียงใหม่ด้วย³

และวัดวิสุทธารามในเมืองพะเยา "สมเด็จพระมหาสวามีศรีวิมลโพธิญาณเจ้า" เจ้าวัดป่าแดงหลวงได้ให้ "พระมหาเถรชัยบาลรัตนปัญญา" ของความอุปถัมภ์จากพระเมืองแก้ว ให้แก่วัดวิสุทธารามเมืองพะเยา พระองค์จึงมีพระราชโองการให้เจ้าเส้นญาณเจ้าเมืองพะเยา อุทิศผู้คนจำนวน 10 ครอบครัว

¹ ศิลาลจารึกเลขทะเบียน ล.พ/16 จารึกจังหวัดเชียงราย จ.ศ. 850

² ศิลาลจารึกเลขทะเบียน ล.พ/18 จารึกวัดมะสันคำ จ.ศ. 850 และจ.ศ. 869

³ ศิลาลจารึกเลขทะเบียน ล.พ/16 จารึกจังหวัดเชียงราย จ.ศ. 850

ให้คอยดูแลรักษาหอพระไตรปิฎก และรับรองคนจำนวน 4 ครอบครัว ซึ่งเป็นญาติของพระภิกษุสงฆ์ในวัดให้เป็นแรงงานของวัดด้วย¹

นอกจากนี้ยังมีวัดอีกเป็นจำนวนมากที่มีผู้มีจิตศรัทธา สละมรดกหรือที่ดินแรงงานคน และผลประโยชน์ต่าง ๆ ไว้ให้กับวัดแม้ว่าจะเป็นจำนวนไม่มากเท่าที่รัฐจะอุทิศให้กับวัดใหญ่ ๆ ก็ตามแต่ก็เป็น "การกัลปนา" ที่เกิดจากความศรัทธาของปวงชน ดังเช่น

วัดสิบล่องห้อง เมืองพะเยา ปรากฏหลักฐานในศิลาจารึกว่าผู้มีจิตศรัทธาทั้งหลาย ได้ร่วมกันบริจาคเงินจำนวน 400 ช้อนคนได้ 2 ครอบครัว อุทิศให้เป็นแรงงานวัดเพื่อให้คอยดูแลรับใช้ภายในวัดนั้น²

และวัดบ้านหนอง เมืองพะเยา ก็ปรากฏว่า พระภิกษุ "มหาสามีเจ้าญาณเทพพระคุณวัดบ้านดอน" ได้ซื้อข้าจำนวน 7 ครอบครัว อุทิศไว้กับวัดบ้านหนอง เป็นต้น³

ผลประโยชน์ที่วัดได้จากการกัลปนา

1 ที่ดิน ดังได้กล่าวมาแล้วว่า "ที่ดิน" ของวัดในพระราชอาณาเขตลานนาไทยนั้น จะต้องได้รับพระราชทานจากกษัตริย์เมืองเชียงใหม่ ในฐานะที่ทรงเป็น "เจ้าของแผ่นดิน" และเป็นผู้มีอำนาจสูงสุดของการปกครองในลานนาไทย ที่ดินที่พระราชทานในการ "หล่อหน้าสู่เหนือทกตกแผ่นดิน"⁴ หรือ "หยาดน้ำสิโนทกตกแผ่นดิน"⁵ เท่าที่ปรากฏหลักฐานจะมีอยู่ 2 ลักษณะคือ

ก ที่ดินอาณาเขตของวัด

แม้ว่าจะมีหลักฐานในเรื่องการพระราชทานที่ดินสำหรับการสร้างวัดขึ้นใหม่

¹ ศิลาจารึกเลขทะเบียน ล.พ/22 จารึกวัดวิสุทธาราม จ.ศ 868

² ศิลาจารึกเลขทะเบียน พ.ย/13 จารึกวัดสิบล่องห้อง จ.ศ 877

³ ศิลาจารึกเลขทะเบียน พ.ย/10 จารึกวัดศรีอุโมงค์คำ จ.ศ 865

⁴ ศิลาจารึกเลขทะเบียน ล.พ/9 จารึกกษัตริย์ราชวงศ์มังราย พ.ศ.1954

⁵ ศิลาจารึกเลขทะเบียน พ.ย/3 จารึกเจ้าสีหะมนตรี เมืองพิจ จ.ศ 852

ปรากฏในศิลาจารึกอักษรไทยฝักขาม ภาษาไทย กล่าวถึงการของพระบรมราชานุญาติในการสร้างวัดตะโปธาราม ในรัชสมัยของพระยอดเชียงรายว่า "พระนางอะตะปาเทวีก็ขออนุญาตแห่งพระยาเจ้า พระยาเจ้าก็ให้ออนุญาตแล้วให้อสร้างประเทศที่มีประดิษฐานไว้แก้วสามประการใส่ชื่อว่า ตะโปธาราม" ¹

แต่เข้าใจว่าการสร้างวัดขึ้นใหม่ของผู้มีศรัทธาทัวไปนั้นสามารถกระทำได้โดยไม่ต้องขอพระบรมราชานุญาติเพื่อให้พระราชทานที่ดิน สำหรับสร้างวัด ทั้งนี้เนื่องจากที่ดินที่ใช้ในการสร้างวัดนั้นมีขนาดไม่มากนัก ย่อมไม่ก่อให้เกิดปัญหากระทบกระเทือนต่อเศรษฐกิจทั่วไป นอกจากนั้นยังเป็นศรัทธาของปวงชนต่อพระพุทธศาสนาที่มีอยู่มากในลานนาไทย ดังนั้นรัฐจึงมิได้เข้าไปยุ่งเกี่ยว แต่เมื่อวัดต้องการที่ดินสำหรับเป็นอาณาเขตของวัดนั้น จะต้องขอพระบรมราชานุญาติ หรือขอให้กษัตริย์ที่เมืองเชียงใหม่ พระราชทาน ทั้งนี้เนื่องจาก อาณาเขตที่ดินของวัดบางวัดนั้นมีขนาดใหญ่โตกว้างขวางมาก ครอบคลุมบริเวณที่เป็นชุมชน มีบ้านเรือน ผู้คน และเรือกลสวนไร่นา รวมอยู่ด้วย ดังเช่นอาณาเขตที่ดินของวัดสุวรรณมหาวิหาร ² เป็นต้น อาจด้วยเหตุนี้เอง "รัฐ" จึงจำเป็นต้องจารึกเกี่ยวกับอาณาเขตที่ดินของวัดลงในศิลาจารึกอย่างละเอียด เพื่อเป็น "ตรากฎหมายหื้อแล" ³ และมีเสาคินเสมาปักเครื่องหมายบอกเขตแดนของวัดอย่างชัดเจน ดังปรากฏความในศิลาจารึกกษัตริย์ราชวงศ์มังรายว่า "แต่บ้านฝูงนี้ นาฝูงนี้ ย่อมมีดินเสมาตราทุกอันแล" ⁴

ที่ดินที่เป็นอาณาเขตของวัดที่ได้รับพระราชทานนี้ เท่าที่ปรากฏหลักฐานจะมีขนาดจากวิหาร หรือพระอุโบสถประมาณ 20-40 วา หรือมีขนาดความกว้างประมาณ 20 วายาวประมาณ 60 วา เป็นต้นแต่วัดหลวงที่กษัตริย์ โปรดให้สร้างขึ้นอาจจะมีอาณาเขตกว้างใหญ่โตมากกว่านี้

¹ ศิลาจารึกเลขทะเบียน ช.ม/13 จารึกอักษรไทยฝักขามภาษาไทย จ.ศ. 754

² การวิเคราะห์เรื่องที่ดินของวัดสุวรรณมหาวิหาร อยู่ในบทสรุป

³ ศิลาจารึกเลขทะเบียน พ.ย/11 จารึกวัดนุปอ จ.ศ. 870

⁴ ศิลาจารึกเลขทะเบียน ล.พ/9 จารึกกษัตริย์ราชวงศ์มังราย พ.ศ. 1954

ในศิลาจารึกวัดศรีสุพรรณ ได้กล่าวถึงอาณาเขตที่ดินของวัดศรีสุพรรณ ที่พระเมืองแก้วพระราชทานว่า "ที่บ้านโกลท่าแพงชาววาอยู่ด้านกับอารามที่นี้แล" ¹

ในศิลาจารึกวัดเก้ายอดโตบึงถึงอาณาเขตที่ดินของวัดเก้ายอดเมืองพะเยาว่า "แลศาจารึกว่าแต่แดนพิหารวัดเก้ายอด เมื่อทิศตะวันตกเอาคีเวียงเป็นแดน นำทิศตะวันออกเอาบ้านพญาร่วง บ้านหมอย่างเป็นแดน เมื่อทิศเหนือเอาหนองอ้อเป็นแดน พาพายใต้ล้มกลาดว่าแต่ย้ายคารวิหารโพ 40 วา เป็นแดน" ²

จะเห็นว่าวัดที่สร้างขึ้นใหม่นั้นมักจะสร้างขึ้นกลางชุมชน หรือไม่ห่างไกลจากชุมชนเท่าใดนักที่ดินที่อุทิศให้เป็นอาณาเขตของวัดก็เป็นที่ดินที่อยู่ล้อมรอบโบสถ์วิหาร ดังนั้นจึงมีชุมชนที่ตั้งบ้านเรือนโกลเคียงกับวัดนั้นรวมอยู่ในที่ดินที่ได้พระราชทานให้วัดด้วย ผู้คนเหล่านี้ไม่นับเป็น "แรงงานวัด" ⁴ เป็นต้น เพียงผู้คนที่อาศัยอยู่ในที่ดินของวัดอาจทำมาหากินอยู่บนที่ดินนั้นและต้องช่วยกันทำนุบำรุงรักษาวัดนั้น ๆ ด้วยดังปรากฏในศิลาจารึกวัดเก้ายอดโตบึงกล่าวถึงผู้คนที่อาศัยอยู่ในเขตที่ดินของวัดในรัชสมัยของพระเจ้าสามฝั่งแกนว่า

. . . อยู่อยู่ในบ้านเก้ายอดนี้ ผู้ใดมาอยู่บ่ย่อยสร้างวัด หื้อผ้าขาวขยาดเรินมันเลีย ผู้ใดบ่ฟังคำผ้าขาว บ่ฟังคำมหาเถรเจ้าวัด หื้อจับหนีจากบ้านจากที่พระ ผู้ใดกินเหล้ากินอยาร้าย มักผิดมักข้องทำน แรงดำทำนพาถ้อยพาคำมาเป็นโทษ เป็นโทษกั้วเกล้า นัก พาโลโลเอะที่ผิดชาวเจ้าชานามมหาเถร มักขางที่ขางแดน ยธางไม้หื้อเป็นคุณแก่วัด หื้อขบมันหนีจากบ้านจากที่พระ อย่าหื้ออยู่จาว่ามันบ่หนี คหื้อ กล่าวแก่หมื่นแมนแสนยาว ถ้ำเมือง หื้อขบหนีตงใด ผู้ใดสักมาอยู่หื้อถามมหาเถรเจ้าวัด ถามทั้งผู้เฒ่าผู้แก่ พร้อมกันว่าดีแท้หื้ออยู่ ⁵

และในศิลาจารึกเจ้าหัวแสน ๆ ก็มีข้อความกล่าวถึงผู้คนที่อาศัยอยู่ในวัดในรัชสมัยของพระเมืองแก้วว่า

¹ ศิลาจารึกเลขทะเบียน ช.ม./25 จารึกวัดศรีสุพรรณ ล.ศ. 871

² ศิลาจารึกเลขทะเบียน ล.พ./27 จารึกวัดเก้ายอด ล.ศ. 774

³ ฮันส์ เพนซ์. Lia Statistics & maps 1981. บทความพิมพ์ของศูนย์ข้อมูลจารึกล้านนาฉบับที่ 1. เชียงใหม่ สถาบันวิจัยสังคมมหาวิทยาลัยเชียงใหม่ 2525

⁴ แรงงานวัด เป็นชนชั้นที่ได้รับการยกเว้นจากกิจการบ้านเมืองทั้งปวง, มีหน้าที่ในการบูรณะซ่อมแซมปรนนิบัติรับใช้พระภิกษุสงฆ์และทำผลประโยชน์ให้วัด ศึกษาในเรื่องแรงงานวัด

⁵ ศิลาจารึกเลขทะเบียน ล.พ./27 จารึกวัดเก้ายอด ล.ศ. 774

. . .พ่อท้าวเจ้าหัวแล่นญาณกลยา เจ้าเมืองหยาว ^{หรือ} ผัง ^{หรือ} จาริกไว้ว่าชนนี้
 แต่เมื่อหน้า คนทั้งหลายฝูงโต ผิดกันไว้ที่ ไว้ผูกกัน ไว้ตีกัน อย่าเข้า ^{ไป} ในวัดนี้
 ว่าหาก... ^{หรือ} จาริก ^{ไป} ในกำแพงนี้ อย่าหือเยะแก่กัน หือไหวสำมีเจ้า แลบอก
 แก่นายวัดหือรู้ มีคำอันใดหือ ^{ไป} บอกแก่หมื่นนาหลัง ทั้งเจ้าเมือง หือพิจารณาตามคลอง
 เมิง ¹

จะเห็นว่าที่ดินที่เป็นอาณาเขตวัดนั้น ได้รับการรับรองจากรัฐว่าเป็นสถานที่
 ศักดิ์สิทธิ์ที่จะต้องให้ความเคารพนับถือ การควบคุมดูแลภายในที่ดินขอบเขตของวัดอยู่ภาย
 ใต้อำนาจทางศาสนจักร ในการดูแลของพระมหาเถรเจ้าวัด ร่วมกับผ้าขาว หรือนายวัด ²
 โดยใช้ความเชื่อและศรัทธาในพระพุทธศาสนาเป็นเสมือนกฎหมายควบคุมผู้ที่อยู่อาศัยในที่ดิน
 ของวัด ทั้งมีการกำหนดด้วยว่า ผู้ที่อยู่อาศัยในที่ดินของวัดต้องช่วยกันทำนุบำรุง เกื้อหนุนให้
 วัดซึ่งเป็นเสมือนเจ้าของที่ดินที่ตนอาศัยอยู่ให้เจริญรุ่งเรืองต่อไป ทางฝ่ายปกครองจะเป็น
 ผู้ช่วยเหลือถ้าหากเกิดกรณีไม่ยอมปฏิบัติตามคำสั่งของมหาเถรเจ้าวัด และนายวัดในลักษณะ
 นี้แสดงถึงความสัมพันธ์อันดีระหว่างศาสนจักรและอาณาจักรในการช่วยเหลือเกื้อกูลพระ
 ศาสนา ดังปรากฏในกฎหมายโคสาราฎฐ์ระบุโทษผู้ทำลายศาสนสถานทางพระพุทธศาสนา
 เช่น เจตีย์ หรือพระบรมธาตุ ตลอดจนห้ามจับสัตว์น้ำในเขตของวัด เป็นต้น ³

ที่ดินที่ได้พระราชทานให้เป็นอาณาเขตของวัดแล้วนี้จะตกเป็นสิทธิ์ของวัด ตัดออก
 จากอำนาจการปกครองของรัฐ รัฐไม่มีสิทธิ์ที่จะเข้าไปก้าวก่าย หรือยึดคืนได้

¹ ศิลาลจาริกเลขที่ พ.ย./29 จาริกเจ้าหัวแล่นฯ จ.ศ 866

² นายวัดเป็นตำแหน่งของข้าราชการที่ได้รับมอบหมายจากรัฐให้เป็นแรงงานวัด
 และมีหน้าที่เป็นหัวหน้าควบคุมดูแลผลประโยชน์ และแรงงานภายในวัด ส่วนผ้าขาวเข้าใจว่า
 จะเป็นผู้เฒ่าผู้แก่ ผู้เคยบวชเรียนในวัดนั้น และเป็นผู้ที่ได้รับการเคารพนับถือ ศิษย์รายละ
 เียดได้ในเรื่องการควบคุมแรงงานวัด หน้า ๑

³ กฎหมายโคสาราฎฐ์ ผูกที่ 2 หน้า 14 อ้างถึงใน อรรถรัตน์ วิเชียรเขียว
 "การวิเคราะห์สังคมเชียงใหม่สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นฉบับโบราณในภาคเหนือ" หน้า 131

ถือเป็นการอุทิศให้กับพระค้ำสนาเป็นการเด็ดขาด แต่รัฐสามารถที่จะขอแลกเปลี่ยนกับที่ดินอื่นได้ถ้าเพื่อประโยชน์ทางค้ำสนา¹ ส่วนผลประโยชน์อื่น ๆ ของวัด เช่นพืชผล ภาชนะ และแรงงานวัด รัฐสามารถถอดถอน หรือโยกย้ายให้กับวัดอื่นได้

ด้วยเหตุนี้เมื่อพระมหากษัตริย์ต้องการที่ดินบางส่วนในที่ดินอาณาเขตของวัดเพื่อก่อสร้างค้ำสนาสถาน ก็จะโปรดให้หน้าที่ดินอื่นมาแลกเปลี่ยน ดังเช่นในรัชสมัยของพระเมืองแก้วพระองค์มีพระราชประสงค์จะทรงสร้างพระอุโบสถในอาณาเขตที่ดินของวัดมหาโพธาราม เพราะทรงดำริเห็นว่า สถานที่นั้นเป็นที่ถวายพระเพลิงพระบรมศพของพระเจ้าติโลกราช พระอัยกาธิราช พระองค์จึงทรงโปรดเกล้าฯ ให้จัดที่ดินแห่งหนึ่งมีขนาดกว้าง 40 วา ยาว 60 วา แลกกับที่ดินของวัดมหาโพธารามที่มีขนาดยาว 30 วา กว้าง 19 วาคอกคืบ แล้วจึงโปรดเกล้าฯ ให้สร้างพระอุโบสถ และพระมหาสุวรรณปฏิมากรนั่งสมาธิเท่าส่วนพระมหากษัตริย์ยืนประดิษฐานไว้ในพระอุโบสถนี้²

ในศิลาจารึกวัดมะสันคำ มีข้อความกล่าวถึง พระราชโองการของพระเมืองแก้วกับพระราชมารดา โปรดเกล้าฯ ให้ "เจ้าหมื่นหนังสือตึกมยา" ให้นำมาแลกกับที่ดินของวัดเวฬุวันอาราม ซึ่งมีขนาดกว้าง 27 วายาว 60 วา ที่นำเข้ามาแลกกับที่ดินของวัดนั้นมีขนาดใหญ่กว่าเดิมคือ กว้าง 37 วายาว 72 วาแล้วทรงพระราชทานที่ดินของวัดเวฬุวันอารามเดิมนั้นให้สร้างเป็นอารามถวายแก่เจ้าครูวสิทา³

¹ ที่ดินของวัดในพระพุทธค้ำสนาสัตเป็น "ครุภักดิ์" คือของที่แลกเปลี่ยนกันไม่ได้ แต่สามารถที่จะจำหน่ายแลกเปลี่ยนกับของที่เป็นครุภักดิ์ด้วยกันได้ คือจำหน่ายของที่เลวแลกเปลี่ยนเอาของที่ดี การจำหน่ายครุภักดิ์เพื่อประโยชน์สิ่งอื่นอย่างใดอย่างหนึ่ง เรียกว่า ผาติกรรมทรงอนุญาต จะเอาที่ดินแลกเปลี่ยนกับที่ดินด้วยกัน พร้อมทั้งของปลูกสร้าง ณ ที่ดินนั้นด้วยเห็นว่าได้ประโยชน์ฝ่ายสงฆ์ ทำอนุญาตไว้ในอรรถกถา (เล่มเด็จพระยาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส. วินัยมูขเลม 2 พิมพ์ครั้งที่ 21 (พระนคร มหามงกุฎราชวิทยาลัย, 2502) หน้า 146 - 157)

² ตำนานวัดมหาโพธาราม (เจ็ดยอด) พิมพ์ครั้งที่ 4 (พระนคร โรงพิมพ์ข่าวพาณิชย์, 2513) หน้า 5

³ ศิลาจารึกเลขทะเบียน ล.พ/18

ในศิลาจารึกวัดห้วยโป่ง ก็มีข้อความกล่าวถึง นายพรานผู้หนึ่งชื่อสิน ได้นำที่ดินที่เป็นป่าแล่งกับที่ดินของวัดห้วยโป่ง ที่ดินที่นำมาแล่งนี้ก็มีขนาดประมาณ "ลวงกว้างกิติ ล่วงรัศมีดิมีพระหมานร้อย" แล้วนำที่ดินของวัดห้วยโป่งเดิมคืน อธิบายเป็นที่วิเวการามแก่พระภิกษุสงฆ์¹

จะเห็นว่าที่ดินที่พระราชทานให้เป็นอาณาเขตที่ดินของวัดแล้วผู้จะตกเป็นสิทธิขาดทางคำสอนแม้จะมีการแลกเปลี่ยนที่ดินของวัดก็ต้องมีขนาดใหญ่กว่าของเดิม และการแลกเปลี่ยนนั้นก็ทำเพื่อประโยชน์ในพระคำสอนทั้งสิ้น

ข ที่ดินผลประโยชน์ของวัด

นอกจากที่ดินที่กษัตริย์พระราชทานให้เป็นอาณาเขตที่ดินของวัด แล้วยังได้พระราชทานที่ดินที่สามารถนำไปตัดเอาดินการผลิตพืชผลเพื่อให้เกิดผลประโยชน์นำไปทำบุญบำรุงวัดอีกด้วยที่ดินเหล่านี้ส่วนใหญ่จะมีลักษณะเป็นที่นา ที่ไร่ ที่สวน หรือป่า ซึ่งวัดอาลละหมอบหมายให้แรงงานวัดในสังกัด ต่เอาดินการเพราะปลูกพืชผลในที่ดินนั้น หรือบางครั้งก็ปรากฏหลักฐานว่าวัดได้ให้ไพร่พลเมืองของรัฐตัดเอาดินการผลิต และแบ่งพืชผลส่วนหนึ่งเป็นทานของค่าเช่าที่ดินเป็นการตอบแทน²

ดังปรากฏหลักฐานในตำนานเมือง เชียงแสนกล่าวถึงการแบ่งปันพืชผลส่วนหนึ่งที่ผลิตได้ในที่ดินผลประโยชน์ของวัดพระคำดอนแท่น เมืองเชียงแสนว่า

¹ ศิลาจารึกเลขทะเบียน พ.ย./11

² ในพระไตรปิฎกมีข้อความกล่าวถึง การเพาะปลูกพืชในพื้นที่ของสงฆ์ในสมัยพุทธกาลว่า ก็โดยสมัยนั้นแล พืชของสงฆ์เขาเพาะปลูกในที่ของบุคคล พืชของบุคคลเขาเพาะปลูกในที่ของสงฆ์ภิกษุทั้งหลายจึงกราบทูลเรื่องนั้นแต่ผู้มีพระภาค พระผู้มีพระภาคตรัสลเกภิกษุทั้งหลายว่า ดูกรภิกษุทั้งหลาย พืชของสงฆ์ที่เพาะปลูกในที่ของบุคคลพึงให้ส่วนแบ่งแล้วบริโภคน พืชของบุคคลที่เพาะปลูกในที่ของสงฆ์พึงให้ส่วนแบ่งแล้วบริโภคน (กระทรวงศึกษาธิการ, กรมการศาสนา. พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับหลวง เล่มที่ 5 มหาวรรคภาค

"ถ้าผู้ใดปลูกสร้างแปงเข้าเรือนในตอนแทนนี้ ให้แบ่งทรัพย์สินออกเป็นสิบส่วนให้เป็นของอุปการะส่วนหนึ่ง ใน 9 ส่วนนั้นให้ผู้ปลูกบรโศกเถิด" ¹

ในตำนานมูลคำสอนฉบับวัดป่าแดง ก็มีข้อความกล่าวถึงว่า ในรัชสมัยของพระเจ้าติโลกราชทรงส่งละทานเมืองเขินทั้งมวลให้แก่แก้วสามประการ ซึ่งมีความถึง การแบ่งปันผลประโยชน์ในเมืองเขินส่วนหนึ่งอุทิศให้กับพระคำสนา ดังความว่า "สิ่งผ้าเป็น 4 ส่วน ส่วนสังฆะ เอาส่วน 1 สามส่วนนั้นเป็นलगส่วนพระเจ้าแผ่นดิน" ²

การอุทิศที่ดินเพื่อเป็นผลประโยชน์บำรุงวัดนี้ ผู้มีสิทธิ์ทำาก็สามารถอุทิศให้กับพระคำสนาได้แต่ต้องได้รับพระบรมราชานุญาตจากกษัตริย์ ณ เมืองเชียงใหม่เสียก่อน ดังปรากฏข้อความในกฎหมายมังรายคำสาส์นว่า

. . . มาตรา ๑ มีบ้านช่องที่หนึ่ง มันหากไปแล้วทางปายางเป็นต้น ไม่ได้เป็นที่ขุม (ที่ดิน) และไม่มีผู้ใดให้เป็นปายางในราชการมาแต่ก่อน หากมันปรารถนาจะให้ทานกับวัดวาอารามที่ใดก็ดี ให้ถามท้าวพระยาผู้กินบ้านกินเมืองนั้นก่อน สิ่งอุทิศให้ได้แล เพราะแผ่นดินทั้งหมดเป็นของท้าวพระยามหากษัตริย์ ³

จะเห็นว่าได้มีเน้นว่า "นาราชการ" หรือปรากฏเรียกในเอกสารว่า "นาขุม" นั้นจะนำไปอุทิศให้เป็นที่ดินของวัดไม่ได้ ทั้งนี้เนื่องจากนาขุม เป็นนาที่พระราชทานให้กับผู้ที่อยู่ในตำแหน่งราชการเมื่อผู้รับพระราชทานพ้นตำแหน่งหรือตาย นาที่ได้รับพระราชทานก็จะถูกโอนคืน ด้วยเหตุนี้จึงไม่มีสิทธิ์ที่จะอุทิศให้กับพระคำสนา แต่ถ้าเป็นที่นาที่ตนได้สร้างทำขึ้นเองไม่ได้เป็นนาของราชการแล้ว ก็สามารถขอพระบรมราชานุญาต อุทิศให้กับวัดที่ตนศรัทธาได้ดังปรากฏความในเอกสารว่า

¹ พระราชพิธีโสภณ . ประวัติศาสตร์เมืองพะเยา ตำนานเมืองเชียงแสน

(พระนคร รุ่งเรืองสารสินการพิมพ์, 2524) หน้า 116

² ตำนานมูลคำสอนฉบับวัดป่าแดง หน้า 26

³ มังรายคำสาส์นฉบับวัดเล่าไห้ หน้า 109-110 อ้างถึงใน อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว "การวิเคราะห์สังคมเชียงใหม่สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นฉบับโบราณในภาคเหนือ" หน้า

. . . เจ้าขุนท้าวพระยาผู้ใหญ่เป็นเจ้าของแผ่นดิน หากตลาดเส้นให้ถูกกินเมือง
 มันว่าน่ามีหากเป็นนาขุมข้าว ว่าเช่นนั้นแล้วมันก็เอาให้ท่านท้าวบุญแก่ พระธรรม
 พระสงฆ์ ที่ใดที่หนึ่ง อันนี้ก็ไม่เป็นผล เพราะทำไมไยของตน แต่นานั้นหากเป็น
 ของขุมการเมือง (ทางราชการ) แต่โบราณมา ครั้นตลาดมัน มันตายก็ดี ขุม
 (นา) ก็ได้แก่พี่น้องผู้ใดยังอยู่ก็ดี หากสักเออนานี้ว่าของเขาว่าอัน ก็หากเป็น
 แต่โบราณ แต่พ่อแม่ผู้เราตายไม่ให้แก่ผู้ใด หากบังอาจสักทำได้ว่าอัน ผู้ใด
 สามารถสักทำการเมืองได้ หากเออนาไปทำผู้ใดสักให้ท่านแต่ไม่ได้แล ให้ท่าน
 ได้ด้วยของตน ถ้ามันตายก็ให้เป็นนาขุมการเมืองดังเก่า เลือผ้า เงิน
 ข้าง ม้า รว ควาย ส่วนพร้าว ส่วนตาล ส่วนหมาก ส่วนพลู หากได้สร้างแปง
 ไม่เป็นขุมการเมือง ผู้ใดจะให้ท่านแก่พระธรรม พระสงฆ์ หรือญาติผู้หนึ่งก็ทำ
 ได้ ที่ดิน ไร่นา ส่วนเรือก ผือกมันที่นั้น เมื่อแผ้วถางป่าไม้ ซึ่งเป็นของราชการ
 ผู้ใดได้แผ้วถางให้เป็นนาแต่โบราณมาเช่นนี้ เมื่อแผ้วถางเสร็จจะให้ท่านแก่
 พระธรรม สังฆะ ให้ถามขุนท้าวพระยาตนกินเมืองจึงจะถวายท่านได้¹

อาจด้วยสาเหตุนี้เองจึงมีการเน้นในศิลาจารึกในการอุทิศที่ดินที่เป็นที่นาและ
 ที่สวนให้กับพระคำสั่งว่ามิใช่เป็น "นาขุม" แต่เป็นที่ดินที่ตนได้สร้างขึ้นเองว่า "เจ้า
 หมั่นกตหมายว่าดังนี้ บ้านอันกูสร้าง หมากอันกูสร้าง นา 30 ข้าง ค่า 900 เบ็ ก็หาก
 ปอกใหม่ตาย กูก็ไว้กับวัดนี้แล"²

ในศิลาจารึกอักษรไทย ภาษาไทย มีข้อความกล่าวถึงรายละเอียดเกี่ยวกับผล
 ประโยชน์ของวัดสี่ ที่ได้จากการที่มีผู้ดำเนินการผลิตในที่ดินผลประโยชน์ของวัดสี่ แล้วจัด
 ส่งผลผลิตที่ได้ส่วนหนึ่งให้กับ วัดสี่ ในฐานะที่เป็นเจ้าของที่ดินนั้น อาจเรียกว่าเป็นค่าเช่า
 ที่ดิน ซึ่งอาจจะอยู่ในรูปของเงิน (เบี้ย) หรือเป็นผลผลิตที่ได้ในที่ดินนั้นก็ได้ ดังมีความใน
 ศิลาจารึกว่า "มีแต่โบราณ 6 บ้าน บ้านหนองสูงเหมืองมงคลอยู่ส่งเกลือขวบ 3500 นา
 บ้านขงได้เด้าเขียวขาวอยู่ส่งเกลือขวบ 2500 บ้านคอกคณผู้อยู่ส่งเบ็ขวบ 6500 บ้านอิน
 เป็นส่วนไม้ บ้านใหม่มารายณอยู่บ้านหัวหนอง"³

¹ สมุดตราขั้ ประเพณี 6 ประการ เอกสารลำดับที่ 5 (เชียงใหม่ ศูนย์
 ส่งเสริมและศึกษาวัฒนธรรมล้านนาไทย วิทยาลัยครูเชียงใหม่ 2524) หน้า 21-22

² ศิลาจารึกเลขทะเบียน พ.ย/1 จารึกวัดหนองขวาง จ.ศ 875

³ ศิลาจารึกเลขทะเบียน พ.ย/27 จารึกอักษรไทยภาษาไทย จ.ศ 857

และในศิลาจารึกพิพิธภัณฑสถานฯ ก็มีข้อความกล่าวถึงผลประโยชน์ของวัดมหาโพธิ์ ในเมืองเชียงราย ที่ได้จากที่ดินผลประโยชน์ของวัดเป็นรังผึ้ง และน้ำผึ้งตั้งความปรากฏ ในจารึกว่า "นารังมี 1200000 เป็นผึ้ง 25760 น้ำไต้ผึ้ง 102500 น้ำผึ้งกับคิง 7950 น้ำ" ¹

ที่ดินที่มีลักษณะเป็นที่ดินผลประโยชน์ของวัดนั้น อาจจะไปใกล้เคียงกับเขตที่ดิน ที่เป็นอาณาเขตของวัด หรืออยู่ห่างไกลในตำบลต่าง ๆ กันก็ได้ ที่ดินเหล่านี้จะปรากฏ เรียกในศิลาจารึกว่า นาพระ นาสังหัน นาเบี้ย และนาเงิน เป็นต้น เข้าใจว่าที่ดิน เหล่านี้คงจะได้รับการยกเว้นจากการสัดเก็บภาษีอากรของรัฐ ² แต่อย่างไรก็ตามเท่า ที่ปรากฏในหลักฐานการอุทิศที่ดินให้เป็นที่ดินผลประโยชน์ของวัดนี้ไม่มีมากนักส่วนใหญ่จะเป็นการอุทิศเฉพาะผลประโยชน์จากที่ดินให้กับวัดมากกว่าที่จะอุทิศที่ดิน

2 ผลประโยชน์จากที่ดิน

ผลประโยชน์จากที่ดินที่มีผู้อุทิศไว้กับวัดนั้น เท่าที่ปรากฏในหลักฐานสามารถแบ่ง ออกได้เป็น 2 ลักษณะคือ ในรูปของภาษีอากรที่รัฐสัดเก็บในท้องถิ่น แล้วอุทิศไว้กับวัดอีก ลักษณะหนึ่งคือการอุทิศพืชผล ในที่ดินนั้น ๆ ไว้กับวัด

ก ภาษีอากรในท้องถิ่น

การสัดเก็บภาษีอากรในหัวเมืองต่าง ๆ ในลานนาไทย เท่าที่ปรากฏหลักฐาน จะเป็นการสัดเก็บตามเขตการปกครอง ที่เรียกว่า "พันนา" ในแต่ละพันนาจะมีขุนนาง ผู้ใหญ่ในระดับ "หมื่น" เป็นผู้ควบคุมแรงงานของรัฐ และการสัดเก็บภาษีและผลประโยชน์อื่น ๆ ในพันนาหนึ่ง ๆ ดังเช่นพันนากรุณาอยู่ในความควบคุมของหมื่นข้าวแล่นข้าว ³ นอกจากนั้นยังมีตำแหน่ง "หมื่นนา" "เจ้าหมื่นนา" และ "หมื่นนาหลัง" ปรากฏในศิลาจารึก

¹ ศิลาจารึกเลขทะเบียน ล.พ/26 จารึกพิพิธภัณฑสถานฯ จ.ศ. 862

² ไม่ปรากฏหลักฐานกล่าวถึงเรื่องการสัดเก็บที่ดิน ในที่ดินของวัด

³ ศิลาจารึกเลขทะเบียน พ.ย/26 จารึกวัดอารามป่าน้อย จ.ศ. 856

เข้าใจว่าจะเป็นตำแหน่งขุนนางที่มีหน้าที่ควบคุมในพื้นที่ต่าง ๆ เช่นเดียวกับ "หมื่นข้าว
แล่นข้าว" ในพินนาภรดา

ในเขตการปกครองที่เล็กกว่า "พินนา" เข้าใจว่าจะอยู่ในการควบคุมของขุน
นางในระดับ "พิน" เป็นผู้ควบคุมในระดับปาก (หัวหน้า) เช่น ปากเปงโย ปากลำคร
หรือปากเมงคลา เป็นต้น และขึ้นอยู่กับ "พินนา" อีกระดับหนึ่ง

ในแต่ละพินนา "หมื่นนา" คงจะเป็นผู้ควบคุมการสกัดเก็บภาษีอากรในแต่ละพินนา
และจัดส่งภาษีอากรนั้นมายัง "เจ้าแคว้น" ซึ่งเป็นเจ้าเมืองในหัวเมืองใหญ่ ๆ และมีพินนา
หลายพินนาขึ้นสังกัดอยู่เช่น พินนาดอนแปลน พินนาม่วง และพินนาเชียงดี ขึ้นสังกัดกับเมือง
พะเยา เป็นต้น ส่วนในเมืองเชียงใหม่ ซึ่งเป็นศูนย์กลางของการปกครอง เข้าใจว่าการ
ควบคุมภาษีอากรคงจะอยู่ภายใต้การควบคุมของขุนนางผู้ใหญ่ "เจ้าหมื่นสามนาโหราธิบดี" ¹

ในรัชสมัยของพระเจ้าติโลกราช มีหลักฐานกล่าวถึงภาษีอากรที่สกัดเก็บในหัวเมือง
ต่าง ๆ ว่าภาษีอากรที่สกัดเก็บได้ในเมืองใดก็นำมาทำนุบำรุงในหัวเมืองนั้น ดังปรากฏใน
ตำนานเมืองเชียงแสนว่า

. . . ล้วยไรมีหมายปักเขตแคว้นเจ้านายองค์ใด ก็ถวายผู้้นั้นเถอะซึ่งมีต้นว่า "งา-
ข้าง" หายไขนข้างหล่น ผึงขาม มายอิม ทั้งหลาย อันเกิดมีในเขตแดนเจ้าขมองค์ใด
ก็ให้ถวายเจ้าขุนองค์นั้นสืบ ๆ มาแต่พระเจ้าแล่นภู และพระเจ้ามังราย พระเจ้าปู่
ทรงตั้งไว้ตราบถึงพระยาติโลกราชนี้ พระองค์ก็ไม่ทรงละประเพณีเหล่านี้ทุก ๆ พระ
องค์ก็ไม่ทรงละประเพณีเหล่านี้ทุก ๆ พระองค์ที่ล่วงมา ²

ในตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่มีข้อความกล่าวถึงการสกัดเก็บภาษีอากร ในพร 4
ประการที่เจ้าหมื่นโลกนคร เจ้าเมืองลำปางทูลของแก่พระเจ้าติโลกราชว่า "คนล้วย
คนล้วยเข้าขอหื้อไว้กับเจ้าแคว้น ลิงลินอากรอันเป็นล้วยเข้า เहांรู้เอากับเจ้าแคว้น" ³

¹ ศิลจารึกเลขทะเบียน พ.ย/8 จารึกวัดป่าใหม่ จ.ศ 859

² พระราชพิธีสุทธีโรสถ. ประวัติคำสัตรีเมืองพะเยา ตำนานเมืองเชียงแสน

³ ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ หน้า 50

อาจสรุปได้ว่า การสกัดเก็บภาษีอากรภายในท้องถิ่นนั้นขึ้นอยู่กับหน่วยการปกครอง ในระดับท้องถิ่นนั้น ๆ ซึ่งเรียกว่า "ปาก" อยู่ภายใต้ขุนนางที่มีแต่ระดับ "พัน" เป็นผู้ควบคุมและขึ้นอยู่กับเขตการปกครองซึ่งเรียกว่า "พันนา" ซึ่งมีขุนนางระดับ "หมื่น" เป็นผู้ควบคุมสูงขึ้นอีกระดับหนึ่ง และจัดส่งภาษีอากรในท้องถิ่นนั้นให้กับ "เจ้าเมือง" หรือ "เจ้าแคว้น" ซึ่งเป็นตำแหน่งเจ้าเมืองในหัวเมืองใหญ่ ๆ เช่น พะเยา เชียงราย เชียงแสน ลำปาง และลำพูนเป็นต้น และเข้าใจว่าเจ้าเมืองและเจ้าแคว้นจะเป็นผู้จัดส่งภาษีอากรส่วนหนึ่งให้ ศูนย์กลางการปกครองที่เมืองเชียงใหม่¹

ในการอุทิศ ภาษีอากร ไว้กับคำสนัสนถานเพื่อนำไปทำนุบำรุงพระพุทธศาสนา นั้น ฝ่ายการปกครองทั้งส่วนท้องถิ่น และส่วนกลางจะเป็นผู้อุทิศไว้กับวัด และภาษีอากรที่รัฐได้ อุทิศไว้กับพระศาสนาแล้วนั้น เข้าใจว่าคงจะอยู่ในการควบคุมดูแลของขุนนางที่มีชื่อปรากฏ ในศิลาจารึกว่า "นาพระเป็นเจ้า"²

รัฐจะอุทิศภาษีอากรให้กับพระศาสนาได้ใน 2 ลักษณะคือ การอุทิศในรูปแบบผลผลิตใน ที่ดินนั้น ๆ เช่นหมาก ข้าวจ้าว ข้าวเหนียว และพืชผลอื่น ๆ เป็นต้น อีกลักษณะหนึ่งคือการตี ราคาพืชผลนั้นเป็นมูลค่าราคาของ เงิน และอุทิศ เงิน นั้นให้กับวัดนั้นแทน

ในศิลาจารึกจังหวัดเชียงราย ได้ให้ข้อมูลสำคัญในเรื่องการอุทิศภาษีอากรด้วยการตีราคาผลผลิตในที่ดินที่ได้พระราชทาน ดังปรากฏในจารึกว่า "ไวนา" เป็นราคาเงิน แล้วจะอุทิศเงินนั้นไว้กับวัดนั้นแทน ดังมีความปรากฏในจารึกว่า พระยอดเชียงราย และ พระมหาเทวี ทรงโปรดพระราชทาน "หื้อไวนาหกแล่นเปี้ย" แก่วัดพันตองในเมือง เชียงแสน เจ้าหมื่นยาตาบเรื้อนรับสนองพระราชโองการด้วยการ "ไว้เปี้ยหกแล่น ค่านา 593000 บ้านหนึ่งค่า 7000 เปี้ย"

¹ ไม่มีหลักฐานการจัดส่งภาษีอากรจาก เมืองต่าง ๆ ให้เมืองเชียงใหม่

² ศิลาจารึกเลขทะเบียน พ.ย./39 จารึกวัดลอยแพ มีข้อความว่า "นาพระ เป็นเจ้า" เป็นผู้รับสนองพระราชโองการของพระมหา เทวีในการอุทิศภาษีอากรในที่นา ให้กับวัดลอยแพ

จากพินนาวันอุทิศไว้กับวัดพันตอง เมืองเชียงแสน ตามพระราชโองการ¹

จะเห็นว่าคำว่า "ไวนาหกแสนเปี้ย" ก็คือภาษีอากรที่รัฐจัดเก็บจาก "ค่านา" จำนวน 593,000 เปี้ย และจาก "บ้านหนึ่งค่า 7000 เปี้ย" ซึ่งคงเป็นภาษีอากรอีกชนิดหนึ่ง

ในศิลาจารึกพระเป็นเจ้าเมืองเชียงราย ก็มีความปรากฏว่าในปี ค.ศ 855 เจ้าหมื่นจุลาพะเยาได้อุทิศภาษีอากรให้กับวัดหงค์เมืองพะเยา ด้วยการตีราคา ข้าว เป็นเงินแล้วอุทิศไว้กับวัด ดังความว่า "เจ้าหมื่นจุลาพะเยา ไวนากันกับวัดนี้ 4 ข้าว ค่า 2500 บ้านหนึ่งค่า 6000 ไว้กับพระพุทธเจ้า"²

เข้าใจว่าภาษีอากรที่รัฐจัดเก็บ ที่ปรากฏเรียกในศิลาจารึกว่า "ค่านา" นั้น รัฐคงจะจัดเก็บใน 2 ลักษณะ คือในรูปของผลผลิตจากที่ดินนั้น ๆ และในรูปของเงินที่ รัฐตีราคาจากผลผลิตในที่ดิน ด้วยเหตุนี้จึงปรากฏหลักฐานการอุทิศทั้ง เงิน และพืชผล ให้กับพระค่านา ดังเช่นในปี ค.ศ 838 เจ้าหมื่นคำเพชรเจ้าเมืองลำปาง อุทิศข้าว จ้าว และข้าวเหนียวไว้กับวัดพระธาตุ เมืองลำปาง เพื่อให้เป็นภัตตราหารถวายแด่ พระภิกษุสงฆ์ในวัดนั้น ดังปรากฏความในจารึกว่า "ไวนากับพระ 200 ข้าวจ้าว.... ...ไวนาร้อยข้าวหนึ่งกับด้วยแล"³

ในศิลาจารึกวัดสันทรอาราม ก็มีข้อความกล่าวถึง เจ้าหมื่นท้าว เจ้าเมืองวังเหนือ อุทิศ "ไวนา 300 ข้าว" ไว้กับวัดสันทรอาราม⁴

และในศิลาจารึกวัดเก้ายอดก็มีข้อความกล่าวถึงการอุทิศภาษีอากรในรูปของ เงิน และพืชผลไว้กับวัดเก้ายอด ดังปรากฏความในจารึกว่า พระเจ้าสามฝั่งแกน ได้พระราชทาน

1 ศิลาจารึกเลขทะเบียน ล.พ/16 จารึกจังหวัดเชียงราย ค.ศ 850

2 ศิลาจารึกเลขทะเบียน พ.ย/6 จารึกพระเจ้าเมืองเชียงราย ค.ศ 855

3 ศิลาจารึกเลขทะเบียน ล.ป/1 จารึกวัดพระธาตุ ค.ศ 838

4 ศิลาจารึกเลขทะเบียน ช.ร/1 จารึกวัดสันทรอาราม ค.ศ 830

"หื้อหมากส่วนหนึ่งค่า 55000 เบี้ย ในพันทาม่วง "และเจ้าสีหมื่นเจ้าเมืองพะเยา" ไวน้ำกับ เป็นสังหันแก่พระพุทธเจ้า 500 ข้าว ยังพันทาเชียงดี ¹

มูลค่าของภาชีอากรที่รัฐอุทิศไว้กับวัดหนึ่ง ๆ นั้นถ้าอยู่ในรูปของผลผลิตในที่ดิน เช่น ข้าว จะมีประมาณ 100-500 ข้าว ² และถ้าเป็นการอุทิศเงินจะมีประมาณ 2000 เบี้ยถึงสามล้านห้าหมื่นพันเบี้ย

อนึ่งจากหลักฐานส่วนมากนั้น ได้ให้ข้อมูลว่า รัฐอุทิศภาชีอากรในรูปของเงินจากการเทียบราคาจากการ "ไวน้ำ" หรือ "ไวน้ำหมาก" มากกว่าที่จะอุทิศในรูปของ พืชผลไว้กับพระค้ำลำนานอกจากนี้ภาชีอากร ที่กษัตริย์ ณ เมืองเชียงใหม่ อุทิศไว้กับวัดในหัวเมืองต่าง ๆ นั้น ก็เป็นภาชีอากรในท้องที่ หรือในท้องที่นั้นตำบลวัดนั้นตั้งอยู่ ดัง เช่นในศิลาจารึกวัดเก้ายอดมีข้อความว่า พระเจ้าสามฝั่งแกนทรงพระราชทานภาชีอากรจากพันทาม่วงในสังกัดเมืองพะเยาให้กับวัดเก้ายอดในเมืองพะเยา ³

ในศิลาจารึกตอถ้ำพระสังหวาดเชียงรายมีความว่า พระเจ้าติโลกราชทรงพระราชทานภาชีอากรจำนวน 159,000 เบี้ย ซึ่งเป็นภาชีอากรในสังกัดเมืองเชียงรายให้กับ "ออยถ้ำพระ" ในเมืองเชียงราย ⁴

และในจารึกวัดมะสันคำ กล่าวถึงพระยอดเชียงรายทรงพระราชทานภาชีอากรจำนวนหกแสนเบี้ย จาก"พันทาม่วง"

¹ ศิลาจารึกเลขทะเบียน ช.ร./27 จารึกวัดเก้ายอด บ.ค.774

² คำว่า"ข้าว"ที่ปรากฏในศิลาจารึกนั้นข้าพเจ้าเข้าใจว่าเป็นหน่วยของการยังหรือดวงข้าวในสมัยโบราณ หรืออาจเป็นขนาดที่นา ที่จะสามารถผลิตข้าวในสัดส่วนที่กำหนดรัฐจะตีราคาเป็นมูลค่าของเงินในการอุทิศให้วัด ดังปรากฏในศิลาจารึกเลขทะเบียน พ.ย/6 จารึกในปี จ.ศ.855 ว่า"4ข้าวค่า 2500 เบี้ย"และในศิลาจารึก พ.ย/1 จารึกปี จ.ศ.875 ว่า"30ข้าวค่า 9000 เบี้ย"

³ ศิลาจารึกเลขทะเบียน ล.พ/27

⁴ ศิลาจารึกเลขทะเบียน ล.พ/21

ในสังกัดเมืองเชียงแสน ให้กับวัดพันตองในเมืองเชียงแสน¹

อนึ่งถ้าเป็นวัดที่กษัตริย์โปรดให้สร้างขึ้นจะพระราชทานภาชีอากรให้เป็นจำนวนที่สูงมาก เช่นวัดตะโปทธาราม ที่พระยอดเชียงรายทรงโปรดให้สร้างขึ้นในปี พ.ศ. 2035 ได้พระราชทานภาชีอากรจำนวน ล้ามล้านห้าหมื่นพันเบี้ย ไว้กับวัดตะโปทธาราม ทั้งได้กำหนดด้วยว่า "นาทั้งมวลนี้อยู่ในหมื่นข้าวแล่นข้าวในพันนากรุณา" และแจกแจงรายละเอียดเกี่ยวกับความอุปถัมภ์ว่า จำนวนสี่แสนเบี้ย ให้นำไปทำนุบำรุงรักษาพระเจดีย์ทั้ง 4 ด้าน จำนวนห้าแสนเบี้ย สำหรับบำรุงพระพุทธรูปในวิหาร จำนวนสี่แสนเบี้ย สำหรับบำรุงรักษาพระอุโบสถ จำนวน 1 ล้านห้าแสน ห้าหมื่นพันเบี้ย ไว้สำหรับ จ่ายค่าอาหารสำหรับพระภิกษุสงฆ์และจำนวน 2 แสนเบี้ย สำหรับผู้เฒ่า²

ในรัชสมัยของพระเมืองแก้ว พระองค์และพระราชมารดา พระราชทานภาชีอากรในรูปของ เงินให้แก่วัดต่าง ๆ ที่วราขอาณาจักร เจ้าเมืองและพระภิกษุสงฆ์เจ้าวัดได้ทำเรื่องขอพระราชทานความอุปถัมภ์จากพระองค์ดัง เช่นในปี พ.ศ. 2039 พระราชทานภาชีอากรจากเมืองมวนจำนวน แสนเบี้ยให้กับวัดปราสาท เมืองเชียงแสน ตามความประสงค์ของเจ้าหมื่นเชียงแสนคำล้านเจ้า เมืองเชียงแสน และในปีนี้ได้พระราชทานภาชีอากรจำนวน 300,000 เบี้ย ให้กับวัดบ้านด่านในพินนาเชียงดีเข้าใจว่าภาชีอากรเหล่านี้ก็เป็นภาชีอากรในท้องถิ่นที่วัดตั้งอยู่นั่นเอง³

การที่ฝ่ายการปกครองส่วนกลางอุทิศภาชีอากรในสังกัดเมืองต่าง ๆ ให้กับวัดในท้องถิ่นนั้นคงเป็นการใช้จ่ายภาชีอากรเพื่อบำรุงท้องถิ่นนั้น ๆ เองและยังเป็นการควบคุมเศรษฐกิจในตัวเมืองต่าง ๆ ด้วยการพระราชทานทางภาชีอากรให้กับวัดนั้น จะมีพระราชโองการจากกษัตริย์ ณ เมืองเชียงใหม่ มาถึงขุนนางผู้ใหญ่ดำเนิงานตามลำดับชั้น ดังปรากฏในศิลาจารึกจังหวัดเชียงรายว่า ในรัชสมัยของพระยอดเชียงรายจะมีพระราชโองการมาถึงขุนนางผู้ใหญ่ "เจ้าหมื่นยาตาบเรือน" ให้ฝ่าย "หนังสือ" ทำ

1 ศิลาจารึกเลขทะเบียน ล.พ/18

2 ศิลาจารึกเลขทะเบียน ช.ม/13จารึกอักษรไทยฝักขามภาษาไทย จ.ศ.854

3 ศิลาจารึกเลขทะเบียน ช.ร/3จารึกวัดปราสาท จ.ศ.858

เอกสารตามพระราชโองการ มาถึงข้าราชการที่ควบคุมภาษีอากรในระดับท้องถิ่นดังปรากฏความในศิลาจารึกว่า "แล้วหื้อหนังสือมาแก่ปากเบงโย ปากขนาน หื้อเอานายังพันนาม้วน" อูคีไ้ไว้แก่วัดพันตองแต้เมืองเชียงแสน¹

ในบางจารึกก็กล่าวถึงพระราชโองการของกษัตริย์หรือของพระมหาเทวีมาถึงเจ้าเมืองให้จัดการอูคีภาษีอากรในเมืองตน ให้กับวัดที่มีพระราชประสงค์ ดังเช่นวัดอารามปาญ^๒ เมืองพะเยา พระเมืองแก้วได้โปรดให้ "นางเถ้าแก่หน้าโรง" อัญเชิญพระราชโองการมาถึง "พระราชครูพระเป็นเจ้าสีหมันพะเยา" เจ้าเมืองพะเยาให้อูคีภาษีอากรจากล่วนหมาก จำนวน 2 พันเบี้ยไว้กับวัดอาราปาญะในเมืองพะเยาเป็นต้น²

อาจกล่าวได้ว่าการอูคีภาษีอากร "ค่านา" ให้กับวัดต่าง ๆ ที่วราชอาณาจักรนั้นเป็นการใช้พฤติกรรมการกลบนาควบคุมเศรษฐกิจในหัวเมืองต่าง ๆ เพราะมีการกำหนดรายละเอียดด้วยว่า จำนวนภาษีอากรที่รัฐอูคีไว้กับวัดนั้นจะนำมาจาก "พินนา" หรือ "หัวเมือง" ใดและมีจำนวนเท่าใดนอกจากนี้ยังมีการกำหนดรายละเอียดเกี่ยวกับการใช้จ่ายเงินภาษีอากรที่รัฐได้อูคีไว้กับวัด ว่าวัดจะนำไปใช้จ่ายในกิจการใดได้บ้าง ซึ่งจะเป็นการควบคุมการใช้จ่ายภายในวัด นับว่าเป็นการควบคุมกิจการของวัดได้ทางหนึ่งนั่นเอง

ภาษีอากรที่รัฐได้อูคีถวายไว้กับวัดนี้ เข้าใจว่าจะเป็นการอูคีสืบทอดต่อ ๆ กันไป เพื่อที่วัดจะได้มีรายได้ประจำเพื่อจะได้นำมาใช้จ่ายให้เกิดประโยชน์ต่อพระศาสนา เช่น การซ่อมแซม และการก่อสร้างศาสนวัตถุ และศาสนาสถาน รวมทั้งค่าใช้จ่ายอื่น ๆ เช่น ค่าอาหารสำหรับพระภิกษุสงฆ์ภายในวัด และแรงงานวัดที่อาศัยอยู่ในวัดนั้น ๆ เมื่อมีการอูคีเพิ่มเติมก็จะจารึกผลประโยชน์ดั้งเดิมที่มีการอูคีไว้ก่อนหน้านั้นร่วมกับผลประโยชน์ที่อูคีใหม่ร่วมกัน เป็นการรับรองผลประโยชน์ทั้งหมดที่มีผู้อูคีไว้

¹ ศิลาจารึกเลขทะเบียน ล.พ/16 จารึกจังหวัดเชียงราย จ.ศ.850

² ศิลาจารึกเลขทะเบียน พ.ย/7 จารึกวัดศรีโคมคำ จ.ศ.857

แต่อย่างไรก็ดีแม้จะมีการจารึกรับรองผลประโยชน์ของวัด แต่ตามความเป็นจริง ผลประโยชน์ของวัดก็อาจจะถูกละเมิดได้ ดังปรากฏหลักฐานจากศิลาจารึกว่า เจ้าเมืองใหม่ได้ย้ายผลประโยชน์ของวัดที่เจ้าเมืองคนก่อน ๆ ได้อุทิศไว้กับวัดแล้ว ดังเช่น เจ้าหมื่นท้าว เจ้าเมืองวังเหนือ เมื่อได้สร้างวัดสุนทรอารามขึ้นก็ได้มีคำสั่งให้ย้ายผลประโยชน์จากวัดเชียงร่อ มาไว้ที่วัดสุนทรอารามแทน ¹

วัดหนองขวางที่เจ้าหมื่นมหาเจ้าเมืองอ้อย ได้สร้างขึ้น และอุทิศผลประโยชน์ในที่ดิน เป็นส่วนหมากและนาข้าว แต่เมื่อเจ้าหมื่นสามมาเป็นเจ้าเมืองอ้อยแทนก็ได้ถอดถอนผลประโยชน์ของวัดหนองขวางออกไป ²

และในรัชสมัยของพระเมืองแก้ว พระองค์ได้พระราชทานอารามิกจำนวน 10 ครอบครัวจากวัดกลางบ้านเขม ให้กับวัดมหาเจดีย์หลวงตามที่ "เจ้าหมื่นเขม" ในแคว้นเชียงรายได้ขอพระราชทานมา ³

จะเห็นว่าผู้มีอำนาจทางการปกครอง สามารถที่จะโยกย้ายหรือถอดถอนผลประโยชน์ต่าง ๆ ของวัดได้สิ่งมีการนำศรัทธา และความเชื่อในลัทธิคำสอนมาเป็นเกราะคุ้มครองผลประโยชน์ของวัด ดังเช่นการจารึกข้อความล่าบแย้งผู้ที่ละเมิดผลประโยชน์ของวัดลงในศิลาจารึกว่า "ไผ่มาकिनนี้ บ่ไว้ตั้งคำคว่านี้ตาย ห้อมันดับมันวาย ออย่าห้อมันเป็นเจ้าเป็นขุน ออย่าห้อมันได้หันหน้าพระศรีอริยเมตตรัยเจ้า ตนจักมาตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า ตายได้ไว้ตั้งคำคว่านี้" ⁴

ข พื้ผลในที่ดิน

นอกจากฝ่ายปกครองจะอุทิศผลประโยชน์ในที่ดินในรูปของภาษีอากรให้กับวัดแล้ว ผู้มีจิตศรัทธาทั่วไปก็สามารถอุทิศพื้ผลในที่ดินของตนที่ได้เพาะปลูกให้กับวัดที่ศรัทธา เสมอมา

1 ศิลาจารึกเลขทะเบียน ช.ร / 1

2 ศิลาจารึกเลขทะเบียน พ.ย / 1

3 ศิลาจารึกเลขทะเบียน พ.ย / 14

4 ศิลาจารึกเลขทะเบียน ช.ร / 1

ได้แม้ว่าจะไม่ปรากฏหลักฐานในศิลาจารึกมากนัก แต่ก็มีปรากฏในกฎหมายโบราณว่า "เสื่อผ้า เงิน ย่าง ม้า วัด ควาย ส่วนพร้าว ส่วนตาล ส่วนหมาก ส่วนพล หากได้สร้างแปงไม่เป็นที่ขุมการเมือง ผู้ใดจะให้ทานแก่พระธรรม พระสงฆ์ หรือญาติผู้หนึ่ง ก็ทำได้" ¹

การอุทิศพืชผลในที่ดินไว้กับวัดนั้น เข้าใจว่าจะต้องขอความรับรองจากฝ่ายปกครองเสียก่อนด้วยการจารึกในศิลาจารึก ดังเช่น

ในศิลาจารึกเจ้าสีหมัน ๓ เมืองพิจมีข้อความกล่าวถึงการอุทิศ "นากล้วย" ไว้กับวัดสักเจว เมืองพะเยา ซึ่งเจ้าสีหมันเจ้าเมืองพะเยาได้ให้การรับรองดังปรากฏข้อความในจารึกว่า "ทั้งนากล้วย 30 เข้ากับอันนี้ เจ้าสีหมันว่า เข้านี้คืนทานด้วยหื้อ เข้าอยู่รักษาพระพุทเจ้า" ²

ในศิลาจารึกวัดจอยแช่ ก็มีข้อความกล่าวถึง การอุทิศ "นาปลัง" ไว้กับวัดจอยแช่ดังมีความว่า "นายขาวเลคนเจ้าร้อยคำ แถมนาปลัง" ³ ทั้ง "นาปลัง" และ "นากล้วย" นี้เข้าใจว่าจะเป็นการอุทิศพืชผลในที่ดินที่ตนครอบครองอยู่ไว้กับวัดที่ตนศรัทธาเสมอมา

3 เงินผลประโยชน์

นอกจากเงินภาษีอากรที่รัฐอุทิศไว้กับวัดเพื่อให้วัดนำไปทำนุบำรุงพระพุทเจ้าแล้ว ยังปรากฏหลักฐานว่า รัฐได้อุทิศเงินจำนวนหนึ่งไว้กับวัด และแบ่งไว้อย่างชัดเจนว่าให้นำเงินจำนวนนี้ไปหาดอกผลเพิ่มเติม และนำดอกผลที่เพิ่มพูนขึ้นมานั้นเป็นค่าใช้จ่ายของวัดได้

ในรัชกาลของพระยอดเชียงราย มีหลักฐานเกี่ยวกับการอุทิศเงินจำนวนนี้ ซึ่งอาจเรียกว่าเป็นเงินผลประโยชน์

¹ สุ่มตราช ประเพณี 6 ประการ หน้า 21 - 22

² ศิลาจารึกเลขทะเบียน พ.ย/3 จารึกเจ้าสีหมัน ๓ เมืองพิจ จ.ศ 852

³ ศิลาจารึกเลขทะเบียน พ.ย/39 จารึกวัดจอยแช่ จ.ศ 857

ในศิลาจารึกของหมื่นตาบ เรือน ซึ่งมีข้อความเกี่ยวกับการสร้างวัด "ศาลกัญญาภมหันตาราม" ในเมืองเชียงแสน มีการอุทิศแรงงานวัด และการถวายเงินจำนวน 3,000 เบี้ยไว้กับ วัดศาลกัญญาภมหันตาราม เพื่อตั้งเป็นมูลนิธิหาดอกผลใช้จ่ายเป็นค่าสังฆ์ 10 ล้าน¹

จะเห็นว่ามิข้อความบ่งไว้ในศิลาจารึกอย่างชัดเจนว่า เงินจำนวน 3,000 เบี้ย นี้ให้วัดนำไปหาผลประโยชน์เป็นดอกผลเพิ่มเติม และให้วัดนำดอกผลนั้นมาใช้จ่ายเป็นค่าอาหารของพระภิกษุ 10 รูป

ในรัชกาลของพระเจ้าเมืองแก้วมีหลักฐานเรื่อง เงินผลประโยชน์นี้ ในศิลาจารึก วัดพระธาตุมุเตาวันออกเฉียงเหนือ มีข้อความกล่าวถึงพระองค์และพระราชมารดา ทรงทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาในเมืองลำพูนในปี พ.ศ. 2043 นอกจากจะทรงสร้างพระคัมภีร์ 420 คัมภีร์ ให้เก็บรักษาไว้ในพระธรรมมณเฑียรที่โปรดให้สร้างขึ้นแล้ว พระองค์และพระราชมารดา ยังทรงอุทิศถวายเครื่องสักการะจำนวนมาก แก่พระมหาธาตุเจดีย์เจ้า เช่น คนโทเงิน กระโถนเงิน เป็นต้น แล้วพระองค์ก็ทรงจ่ายเงินเพื่อซื้อคืน เงินจำนวนนั้น เรียกว่า "เงินจำนำไว้เป็นมูล" ดังมีความปรากฏในศิลาจารึกว่า

. . . ทั้งเครื่องสักการะพร้อมทุกอัน...หนัก 492 สิ่งบริสุทธิดีมีทั้งเครื่องค่า
องค์พร้อมประดับกับ (กลวน)...หนึ่งทั้งมวลหนัก 483 ค่ากลวนน้ำหนัก
ประดับค่าคู่หนึ่ง หมักร้อยหนึ่ง (น้ำต้นเงิน) 2 ตันหนัก 36 น้ำช้อยมือเงิน
ตันหนึ่งหนัก 500 มาลาเงินหนึ่งหนัก 500 เจียง เงินหนึ่งหนัก 300 รวม
ทั้งหมด 1670 เงิน เงินจำนำไว้เป็นมูลให้เอาดอกเป็นค่าหมากเมียงบุยา
พระธรรมนับริยเงิน บาทรเงินลูกหนึ่งหนัก 1863 เงิน เงิน 5700 ไว้เป็น
มูลเอาดอกเป็นย้าวใส่บาตรบุยาพระธรรมเจ้า²

ในชั้นกาลมาลีปกรณ์ ก็มีข้อความกล่าวถึงการทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาในเมือง
ลำพูนว่า พระองค์ทรงบูชาพระบรมธาตุหรืออุยด้วยประทีป เครื่องบูชา

¹ ไกรศรี นิมมานเหมินทร์, "เครื่องถ้วยสังกัาแพง" ในผลงานเขียนเกี่ยวกับนาย

ไกรศรี นิมมานเหมินทร์ (พระนคร ไตรรงค์การพิมพ์ 2524) หน้า 102 - 103

² ศิลาจารึกเลขทะเบียน ล.พ/15 จารึกวัดพระธาตุมุเตาวันออกเฉียงเหนือ

กล่าวคืองานประทีปอันวิจิตรเป็นจำนวนไม่น้อยแล้วพระองค์ ทรงขายงานประทีปอันวิจิตรนั้นเสีย เพื่อนำเงินมาบูชาพระบรมธาตุศรีสุทนต์¹

จะเห็นว่าวัดจะได้รับเงินจำนวนหนึ่ง ที่บ่งไว้ว่าให้เป็น เงินต้น หรืออาจเรียกได้ว่าเป็นเงินผลประโยชน์ที่ห้ามมิให้วัดนำไปใช้ แต่ให้วัดนำเงินจำนวนนี้ไปทำประโยชน์เป็น ดอกเบี้ย เพิ่มเติมขึ้นมา วัดสามารถนำเงินที่เพิ่มขึ้นมานี้ ไปใช้เป็นค่าใช้จ่ายภายในวัดเป็นค่า "หมากเมี่ยงบูชาพระธรรม" หรือ "เป็นข้าวใส่บาตรบูชาพระธรรมเจ้า" ได้

การที่วัดมีเงินผลประโยชน์ที่ต้องนำไปเกิดเป็น ดอกเบี้ย เพื่อนำมาใช้จ่ายในกิจการวัดนั่นเอง ถึงปรากฏหลักฐานว่ามีการกักตุนเงินผลประโยชน์ของวัด ซึ่งเป็นสาเหตุหนึ่งที่ทำให้ไพร่พลเมืองของลานนาไทยขยายตนเอง กลางเป็นแรงงานวัด เนื่องจากไม่สามารถที่จะหาเงินมาชดเชยหนี้สิน หรือไถ่ตัวจากการเป็นข้าทาสของผู้อื่นเพื่อจะได้มาเป็นทาสของวัดแทนการเป็นข้าทาสของผู้อื่น ดังปรากฏหลักฐานในศิลาจารึกวัดพระธาตุดีจอมทอง กล่าวถึงประวัติความเป็นมาของข้าพระวัดพระธาตุดีจอมทองว่า

. . .หมิ่นน้อยตกาน ได้เองเงินพระธาตุเจ้า 1200 เงิน ไก่สิบดอกข้างเป็นยัวหลานค่าหลาน 600 เงินเป็น 1800 เงิน ไว้เอาการต่าง....สามบุญน้อง 1 เรือน 1 เม้ 1 ชื่อหลาน 1 หลึงสามนาหลังสามล้าน ไพล่อย่างหัวเคียน อยู่มาได้มาเอาเงินพระธาตุเจ้า ไก่แม่กับไข่หนี 633 เงิน²

อนึ่งวัดที่มีเงินผลประโยชน์ไว้สำหรับออกดอกผลนั้น เข้าใจว่าคงจะมีเฉพาะวัดใหญ่ที่สำคัญ ๆ มากเท่านั้น ดังเช่นวัดพระธาตุดีสุทนต์ ล้านนา และวัดพระมหาธาตุจอมทอง เชียงใหม่ เป็นต้น

4 แรงงานวัด

ปรากฏเรียกในหลักฐานว่า ข้าพระพุทธเจ้า ข้าพระ อารามิกตโยม คีลบาล และคนคีลทาน การอุทิศตนให้กับพระพุทธศาสนาเป็นสิ่งที่นิยมประพฤติปฏิบัติกันมาก

¹ พระรัตนปัญญา. อินกาลมาลีปกรณ์ แปลโดย แลง มณวิฑูร หน้า 155

² ศิลาจารึกเลขทะเบียน ช.ม./17 จารึกวัดพระธาตุดีจอมทอง จ.ศ.918

ในลานนาไทย ผู้มีสิทธิศรัทธาสามารถอุทิศผู้คนให้กับวัดและพระภิกษุสงฆ์ที่ตนเลื่อมใส ศรัทธาได้ตามความเชื่อของตนว่าจะได้รับอานิสงส์ผลบุญเป็นการตอบแทน นอกจากนี้ ยังต้องการให้ผู้คนที่อุทิศดีทำหน้าที่ปรนนิบัติรับใช้พระภิกษุสงฆ์ ทำบุญซ่อมแซมก่อสร้าง ปูชนียสถาน และปูชนียวัตถุสิ่งของต่าง ๆ ภายในวัดนั้น ๆ แทนตนด้วย

เนื่องจากแรงงานคนเป็นทรัพยากรอันสำคัญยิ่งของรัฐ การอุทิศแรงงานคนให้กับวัดนับเป็นการสูญเสียแรงงานสำคัญของรัฐไปส่วนหนึ่ง ดังนั้นรัฐจึงมีความจำเป็นที่จะต้องควบคุมแรงงานวัดด้วยการให้จาริก رایละเหียดเกี่ยวกับ "แรงงานวัด" ลงในศิลาจารึก

ในระยะแรกจำนวนแรงงานวัดคงมีไม่มากนัก¹ รัฐจึงยังมิได้ควบคุมแรงงานวัดอย่างรัดกุม มีเพียงการจารึกจำนวนและรายชื่อของหัวหน้าครอบครัวที่ได้อุทิศไว้เป็นแรงงานวัดเท่านั้น แต่ต่อมาแรงงานวัดคงมีจำนวนเพิ่มขึ้น รัฐจึงต้องควบคุมแรงงานวัดให้รัดกุมเพิ่มมากขึ้น ดังปรากฏหลักฐานในกลางพุทธศตวรรษที่ 21 ว่า มีการแจกแจงจำนวนรายชื่อยุติมาชิกในครอบครัว และประวัติความเป็นมาของแรงงานวัดอย่างละเอียด ลงในศิลาจารึก ทั้งยังมีการจารึกนามข้าราชการและพระภิกษุสงฆ์ที่ร่วมเป็นพยานรับรองแรงงานวัด และแม้แต่การประดิษฐานศิลาจารึกในแต่ละหลักก็ต้องให้รัฐอนุญาต² และให้ข้าราชการที่ร่วมรับผิดชอบนำไปประดิษฐานไว้ ณ วัดที่ได้รับความอุปถัมภ์นั้น ๆ

การจาริก رایละเหียดเกี่ยวกับ แรงงานวัด ลงในศิลาจารึกนอกจากจะต้องทำให้เป็นหลักฐานสำคัญเกี่ยวกับแรงงานของวัด ดังปรากฏความในศิลาจารึกว่า "สิ่งให้มีชื่อ

¹ เท่าที่ปรากฏในเอกสารชิ้นต้นนั้น เช่น ศัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาที่พระเถระ ลานนาแต่งตั้งในพุทธศตวรรษที่ 20-21 เช่น ตำนานมูลคำสนาได้กล่าวถึงสมัยของพระเจ้า ศาฬ ได้อุทิศผู้คนให้เป็นแรงงานวัดเพียงวัดละ 1 คนเท่านั้น ส่วนศิลาจารึกในสมัยของพระเจ้าติโลกราช จำนวนคนที่รัฐอุทิศให้วัดมีตั้งแต่ 4-11 ครอบครัว ยกเว้นศิลาจารึกเลขทะเบียน ช.ร/1 จารึกวัดสันทรอาราม ซึ่งมีความถึงการโยกย้ายแรงงานวัด จากวัดเชียงจรอ จำนวน 20 ครอบครัวมาไว้วัดสันทรอาราม

² ศิลาจารึกเลขทะเบียน ล.พ/22 จารึกวัดวิสุทธิอาราม จ.ศ 868

เขาไว้ในจารึกหินก้อนนี้ ให้ผราทดแก่ข้าวงเจ้า" ¹ แล้วยังเป็นการควบคุมแรงงานวัด ผละผลประโยชน์ต่าง ๆ ของวัดได้ด้วย เพราะเมื่อมีผู้มีจิตศรัทธาอุทิศแรงงานคน และสิ่งของต่าง ๆ ให้เป็นผลประโยชน์บำรุงวัด ก็ต้องขอให้รัฐจารึกรายละเอียดลงในศิลาจารึกซึ่งจะเป็นการรับรองแรงงานวัด และผลประโยชน์ของวัดที่มีผู้อุทิศไว้ั้น ในแง่นี้ รัฐจึงมีอำนาจในการควบคุมแรงงานวัด และผลประโยชน์ต่าง ๆ ของวัดด้วย

การอุทิศผู้คนให้เป็นแรงงานวัดนั้นจะอุทิศเป็นครอบครัว และจะสืบต่อการเป็นแรงงานวัดตามความสัมพันธ์กันในครอบครัวจนถึง 5000 ปีตามความเชื่อเกี่ยวกับอายุของพระพุทธศาสนา ดังมีความปรากฏในศิลาจารึกเล่มที่ว่า "เขาทั้งหลายผู้บังคับทั้งลูกทั้งหลานเขา หือเป็นอุปัฏฐากแก่พระพุทธเจ้าในอารามที่นี้สืบ ๆ กันไปตราบเท่าสิ้นศาสนา 5000 ปีแล" ²

การอุทิศผู้คนให้เป็นแรงงานวัดในแต่ละครั้งนั้น จะมีประมาณ 1-20 ครอบครัว จำนวนแรงงานวัดที่มีผู้อุทิศนั้นจะมีมากหรือน้อย ขึ้นอยู่กับฐานะทางการเงินของผู้อุทิศ และความสำคัญของวัดนั้น ๆ สำหรับวัดใหญ่ ๆ ที่มีความสำคัญ การอุทิศผู้คนเพื่อไว้เป็นแรงงานวัด จะมีอยู่เสมอ บวกกับการสืบทอดการเป็นแรงงานวัด ทรงลูกหลาน ทำให้เกิดการสะสมแรงงานวัดภายในวัดหนึ่ง ๆ เพิ่มจำนวนมากขึ้น แต่อย่างไรก็ตามเท่าที่ปรากฏหลักฐานอย่างมากที่สุด ในวันสำคัญหนึ่ง ๆ จะมีแรงงานวัดประมาณ 41 ครอบครัว ³

¹ ศิลาจารึกเลขทะเบียน พ.ย/26 จารึกวัดอารามปาน้อย จ.ศ. 856

² ศิลาจารึกเลขทะเบียน ล.พ/23 จารึกวัดหนองหนาม จ.ศ. 851

³ ในศิลาจารึกเลขทะเบียน ช.ม/17 จารึกวัดพระธาตุศรีจอมทอง จ.ศ. 918

มีข้อความกล่าวถึงจำนวนแรงงานวัด ในวัดพระธาตุศรีจอมทอง เมืองเชียงใหม่ ว่ามีประมาณ 41 ครอบครัวซึ่งเป็นจำนวนที่มากที่สุด เท่าปรากฏหลักฐานในศิลาจารึกแรงงานวัดดังกล่าวนี้ มิใช่เป็นการอุทิศให้เป็นเพียงครั้งเดียว แต่เป็นการสะสมแรงงานวัด

ก ประเภทแรงงานวัด

1 เดิมเป็นไพร่พลเมืองของรัฐ

จะปรากฏเรียกในศิลาจารึกว่า "คนเมือง" ซึ่งต้องสังกัดมูลนาย¹ มีการควบคุมตามลำดับชั้น² และมีความผูกพันในหน้าที่ทางการเมือง และสังคมที่รัฐกำหนด³ คนประเภทนี้ฝ่ายปกครองเท่านั้นที่จะอุทิศไว้กับพระศาสนาได้ใน 2 ลักษณะคือ

ก เป็นการอุทิศจากสถาบันการปกครองส่วนกลางที่เมืองเชียงใหม่

คือกษัตริย์ และพระมหาเทวีเจ้า เมื่อมีพระราชประสงค์จะพระราชทานแรงงานคนให้กับวัด จะทรงมีพระราชโองการมาถึง เจ้าเมืองขุนนางผู้ใหญ่ หรือหน่วยราชการที่เกี่ยวข้องรับสนองพระราชโองการคัด แร่งงานคน ที่เป็นไพร่พลเมืองในสังกัดเมืองนั้น ๆ อุทิศไว้กับวัดตามพระราชประสงค์ดังปรากฏหลักฐานในศิลาจารึกวัดดอนคราม ซึ่งจารึกขึ้นในปี ค.ศ. 850 ได้กล่าวถึงพระมหาเทวีของพระยอดเชียงใหม่ ทรงมีพระราชโองการมาใน ลูพระธปัตร หรือ ลานทองคำ ให้ขุนนางเมืองเชียงใหม่อันเชิญมาถึง "นางเมืองพะเยา"⁴ ให้จัดแรงงานคนในสังกัดเมืองพะเยาลำนวน 20 ครอบครัว

¹ ไพร่พลเมืองในลานนาที่ขึ้นสังกัดมูลนาย ในช่วงเวลานี้ จะปรากฏเรียกในศิลาจารึกว่า "คนเจ้าไทย" "คนเมือง" หรือ "มันเหล่านี้เป็นข้าของพันทนา"

² จากข้อมูลในศิลาจารึกจะเห็นระบบการควบคุมไพร่พลเมืองในลานนาไทย เช่นตำแหน่งเจ้าเมือง เจ้าเมือง พันเชิงคตี้แคว้น พันเชิงคตี้หลวง ซึ่งมีหน้าที่ เกี่ยวข้องควบคุมไพร่พลเมือง เช่นการตัดสินคดีความเป็นต้น ลำดับการควบคุมไพร่พลเมืองตามลำดับชั้นเท่าที่ปรากฏในจารึกได้แก่ท้าวพระยา ขุนบ้าน ขุนเมืองขุนแสน ขุนหมื่น เจ้าปก เจ้าแคว้น (ศิลาจารึกเลขทะเบียน ช.ม./17 และเจ้าปก เจ้าแคว้น นายบ้าน นายเมือง นายเสียง นายดู (ศิลาจารึกเลขทะเบียน ล.พ./43)

³ เท่าที่ปรากฏหลักฐานในศิลาจารึก ไพร่พลเมืองในลานนาไทยมีความผูกพันในหน้าที่ทางการเมืองและสังคม ดังปรากฏความในจารึกว่า "การงานในเมืองใช้คนเจ้าไทย" (ศิลาจารึกเลขทะเบียน พ.ย./5) และจะต้องเสียภาษีอากรที่เรียกว่า "ล้วยไร่" ให้กับรัฐ มีการควบคุมในแต่ละเขตการปกครองที่เรียกว่า "พันทนา" เป็นต้น

⁴ นางเมืองพะเยา หมายถึงภรรยาเจ้าเมืองพะเยา

อุทิศไว้กับวัดดอนคราม¹

ในศิลาจารึกวัดศรีโคมคำ จารึกในปี ค.ศ. 857 ก็มีข้อความกล่าวถึงพระราชโองการของพระเมืองแก้ว ที่มีมาถึง "พระราชครูพระเป็นเจ้าสี่หมื่นพะเยา" ให้อุทิศแรงงานคนแก่วัดอารามปาญะในเมืองพะเยา เจ้าเมืองพะเยาจึงต้องสัดไพร่พลเมืองในเมืองพะเยาอุทิศไว้แก่วัดตามพระราชโองการนั้น ดังมีความปรากฏในศิลาจารึกว่า "พิจารณาเอาคนไว้หื้อเป็นอาณานิคมสิบสามครัว"²

และในศิลาจารึกวัดวิสุทธาราม แรงงานคนที่พระเมืองแก้วพระราชทานให้กับวัดวิสุทธารามเมืองพะเยา ตามคำขอของพระมหาเถระส้มเตี้ยมหาสวามีศรีวิมลโพธิญาณ เจ้าอธิบดีวัดป่าแดงหลวง ก็เป็นแรงงานไพร่พลเมืองในสังกัดของเจ้าเมืองพะเยานั้นเอง ดังมีความปรากฏในจารึกว่า "หื้ออนุญาตแก่มหาสวามีเจ้า ว่าหื้อคนพวกญารัตตาบเรือนผู้หนึ่ง เอาพวกญารัตต จึ่งลาทูลอาญาไ้ว่าแก่เขาแล่นญาณตนกินเมืองพะเยา หื้อเอาคนไว้กับปีฎัก 10 ครัว"³

จะเห็นว่ากษัตริย์และพระมหาเถระเจ้า ได้ทรงพระราชทานแรงงานวัดให้กับวัดในท้องถิ่นที่พระมหาเถระเจ้าวัดได้ทำเรื่องทูลขอความอุปถัมภ์มาอย่างส่วนกลาง ซึ่งนอกจากวัดวิสุทธารามเมืองพะเยาแล้ว ยังปรากฏหลักฐานการร้องขอความอุปถัมภ์จากส่วนกลางให้กับวัดในท้องถิ่นอีกหลายวัด เช่นวัดจอยแช่เมืองพะเยา พระมหาพุกามเจ้าตนชื่อ สัทธิธรรมพุทธอมรเถระ ก็ได้ให้เจ้าหมื่นน้อยในแก้ว เจ้าร้อยคำเสนอเรื่องการขอแรงงานวัดถึงเจ้าตองแต่มีญาณคงคา ให้กราบบังคมทูลต่อพระมหาเถระเจ้าของพระยอดเชียงราย พระนางจึงพระราชทานแรงงานคนจำนวน 20 ครอบครัวตามที่พระมหาเถระเจ้าขอมา⁴

ในศิลาจารึกจังหวัดเชียงราย ก็มีข้อความกล่าวถึงญาติโยมของผู้สร้างวัดหันตองได้กราบทูลขอความอุปถัมภ์จากส่วนกลาง ให้ความอุปถัมภ์กับวัดหันตองเมืองเชียงแสน ไพร่พลเมืองที่พระ

1 ศิลาจารึกเลขทะเบียน พ.ย/2 จารึกวัดดอนคราม ค.ศ. 850

2 ศิลาจารึกเลขทะเบียน พ.ย/7 จารึกวัดศรีโคมคำ ค.ศ. 857

3 ศิลาจารึกเลขทะเบียน ล.พ/22 จารึกวัดวิสุทธาราม ค.ศ. 868

4 ศิลาจารึกเลขทะเบียน พ.ย/39 จารึกวัดจอยแช่ ค.ศ. 857

ยอด เชียงรายพระราชทานก็เป็นกลุ่มคนที่ร้องขอความอุปถัมภ์ ดังปรากฏความในศิลาจารึกว่า "คน 15 ครวในญาตพันทอง"¹ ดังนั้นแรงงานคนที่ส่วนกลางอุทิศไว้กับวัดในเมืองเชียงแสน ก็คือไพร่พลเมืองในสังกัดเมืองเชียงแสนนั่นเอง

ในศิลาจารึกวัดสุวรรณาราม² ก็มีข้อความกล่าวถึงนายมนตรี และเหล่าผู้มีจิตศรัทธา ที่ได้ช่วยกันบูรณะซ่อมแซมวัดสุวรรณาราม แล้วทำเรื่องอุปถัมภ์จากส่วนกลาง ให้กับวัดสุวรรณาราม เมืองสาขาน กลุ่มคนที่พระเมืองแก้วพระราชทานก็เป็นไพร่พลเมืองในสังกัดเมืองสาขาน ที่ร่วมกัน บูรณะซ่อมแซมวัดและร้องขอความอุปถัมภ์นั่นเอง

จึงเข้าใจว่านอกจากความเชื่อและความศรัทธาในพระพุทธศาสนาแล้ว ฐานะความเป็นอยู่ของ "แรงงานวัด" คงเป็นชนชั้นที่มีความเป็นอยู่ดีพอสมควรในสังคมลานนาไทย และต้องการหลีกเลี่ยงพันธะอย่างอื่นซึ่งหนักกว่า จึงมีกลุ่มชนชั้นไพร่พลเมืองของรัฐ ต้องการเปลี่ยนฐานะทางสังคมของตน จากชนชั้นไพร่พลเมืองมาเป็นแรงงานวัด อาจกล่าวได้ว่าเป็นการใช้การปฏิบัติต่อพุทธศาสนาของสถาบันทางการเมือง ที่จะต้องให้ความอุปถัมภ์วัด ทำให้เกิดผลประโยชน์ต่อฐานะทางสังคมต่อครอบครัวและญาติของตน

และการที่สถาบันการปกครองส่วนกลางให้ฝ่ายท้องถิ่นเป็นผู้นำแรงงานไพร่พลเมืองในสังกัดเมืองของตน อุทิศไว้กับพระพุทธศาสนา นอกจากเป็นการให้สถาบันการปกครองในระดับส่วนท้องถิ่นรับรองแรงงานวัดในขอบเขตการปกครองของตนแล้ว ยังเป็นการแสดงให้เห็นถึงอำนาจจากส่วนกลางที่มีอิทธิพลเหนือแรงงานคนที่สังกัดหัวเมืองต่าง ๆ การอุทิศแรงงานไพร่พลเมืองในสังกัดหัวเมืองต่าง ๆ ให้เป็นแรงงานวัด อาจเป็นการควบคุมกำสัถผล และอำนาจในหัวเมืองต่าง ๆ ของลานนาไทย

ส่วนวัดในเมืองเชียงใหม่ นั้น ไพร่พลเมืองที่จะอุทิศไว้เป็นแรงงานวัด ก็เป็นไพร่พลเมืองในสังกัดเมืองเชียงใหม่เองเช่นกัน เช่น วัดตะโปทาราม แรงงานวัดที่พระยอดเชียงราย

¹ ศิลาจารึกเลขทะเบียน ล.พ-16 จารึกจังหวัดเชียงราย จ.ศ 850

² ศิลาจารึกเลขทะเบียน ล.พ/34 จารึกพบที่สุวรรณาราม (วัดร้าง) จ.ศ 874

และพระมหาเทวีพระราชทาน ปราบกฎเรียกในจารึกว่า "ข้าเจ้าเมืองเชียงใหม่"¹

ข เป็นการอุทิศจากสถาบันการปกครองส่วนท้องถิ่นให้กับวัดในเขตการปกครองของตน

ก่อนรัชสมัยของพระเมืองแก้ว เจ้าเมืองอุทิศไพร่พลเมืองในสังกัดเมืองของตนไว้ เป็นแรงงานวัด ได้โดยไม่ต้องขอพระบรมราชานุญาต แต่จำนวนแรงงานวัดที่เจ้าเมืองอุทิศ ไว้เป็นแรงงานวัด เท่าที่ปรากฏหลักฐานนั้นมีจำนวนไม่มากนัก ดังปรากฏหลักฐานในศิลาจารึก วัดพระธาตุ ซึ่งจารึกขึ้นในปี จ.ศ. 838 ในรัชสมัยของพระเจ้าติโลกราช มีข้อความกล่าวคือ เจ้าหมื่นคำเพชรเจ้าเมืองลำปาง ได้อุทิศไพร่พลเมืองในสังกัดเมืองลำปางจำนวน 4 ครอบครัวไว้เป็นแรงงานวัดพระธาตุลำปางหลวง²

ในศิลาจารึกวัดพระเจ้าเมืองเชียงราย ซึ่งจารึกขึ้นในปี จ.ศ. 855 ในรัชสมัยของ พระยอดเชียงรายมีข้อความกล่าวถึงเจ้าสีหิ้นเจ้าเมืองพระยาอุทิศแรงงานคนจำนวน 4 ครอบครัวไว้กับวัดหงส์³ และในศิลาจารึกวัดอารามปาน้อยจารึกในปี จ.ศ. 856 ก็มีข้อความ กล่าวถึงเจ้าเมืองพะเยาอุทิศแรงงานคนจำนวน 2 ครอบครัว 5 คน ไว้กับวัดอารามปาน้อย เมืองพะเยาเป็นต้น⁴

ไพร่พลเมืองในสังกัดเมืองต่าง ๆ ที่เจ้าเมืองได้อุทิศไว้เป็นแรงงานวัดนี้จะปรากฏ เรียกในศิลาจารึกว่า "ไว้เพื่อน" "ไว้คน" และ "ไว้ข้าพระพุทธเจ้า"

ในรัชสมัยของพระเมืองแก้ว การให้ความอุปถัมภ์วัดต่าง ๆ ในท้องถิ่น พระองค์และ พระมหาเทวีเจ้าเป็นผู้พระราชทานจากการปกครองส่วนกลาง ณ เมืองเชียงใหม่ ดังจะเห็น หลักฐานว่าเจ้าเมืองในหัวเมืองต่าง ๆ ต้องทูลขอพระราชทานความอุปถัมภ์ให้แก่วัดในเมือง ของตน แทนที่เจ้าเมืองจะอุทิศเอง ดังเช่นวัดปราสาทเมืองเชียงแสน เจ้าเมืองเชียงแสนคำ ล้านเจ้าเมืองเชียงแสน ได้ให้หมื่นเนนมกอน อุณนางเมืองเชียงแสน

¹ ศิลาจารึกเลขทะเบียน ช.ม/13 จารึกอักษรไทยฝักขามภาษาไทย จ.ศ. 854

² ศิลาจารึกเลขทะเบียน ล.ป/1 จารึกวัดพระธาตุฯ จ.ศ. 838

³ ศิลาจารึกเลขทะเบียน พ.ย/6 จารึกวัดพระเจ้าเมืองเชียงราย จ.ศ. 855

⁴ ศิลาจารึกเลขทะเบียน พ.ย/26 จารึกวัดอารามปาน้อย จ.ศ. 856

นำเสนองานต่อเจ้าหมื่นสามล้าน เจ้าหมื่นครูเทพ และเจ้าพันต่างเมืองศรีเมืองคัล นำความกราบบังคมทูลขอพระราชทานแรงงานคนให้กับวัดปราสาทเมืองเชียงแสน พระองค์จึงพระราชทานหลาบคำซึ่งมีพระราชโองการให้เจ้าหมื่นเชียงแสนคำล้านอุทิศไพร่พลเมืองในเมืองเชียงแสน จำนวน 10ครอบครัว ไว้เป็นแรงงานวัดปราสาทเมืองเชียงแสน¹

อนึ่งชนชั้นไพร่พลเมืองที่รัฐอุทิศไว้เป็นแรงงานวัดนี้ รัฐอาจโยกย้ายแรงงานวัดจากวัดหนึ่ง ไปเป็นแรงงานอีกวัดหนึ่งได้ ดังเช่นในปี จ.ศ. 830 เจ้าหมื่นท้าวเจ้าเมืองวังเหนือได้ออนแรงงานวัดจากวัดเชียงล่อ จำนวน 20 ครอบครัวมาไว้เป็นแรงงานวัดสันทรอาราม ,ที่เจ้าเมืองได้สร้างขึ้นใหม่แทน และในปี จ.ศ. 884 พระเมืองแก้วได้มีพระราชโองการมาถึงเจ้าหมื่นเขมในแคว้นดงเชียงราย ให้โอนแรงงานวัดจำนวน 10 ครอบครัวจากวัดหลวงบ้านเขม มาเป็นแรงงานวัดมหาเจดีย์หลวงแทน

เข้าใจว่าวัดที่ถูกโอนย้ายแรงงานวัดนั้นอาจเป็นวัดร้าง แรงงานวัดและผลประโยชน์ต่าง ๆ ที่มีอุทิศไว้กับพระศาสนาสืบ ๆ กันมาจึงไม่มีสังกัด ดังนั้นรัฐจึงอุทิศไว้กับวัดอื่น สืบต่อไปในกรณีเช่นนี้รัฐจึงไม่ต้องเสียไพร่พลเมืองให้เป็น แรงงานวัด เพิ่มมากขึ้น และรัฐจะได้ไม่ต้องล่วงละเมิดแรงงานวัดที่ได้อุทิศไว้กับพระศาสนาแล้วด้วย แรงงานวัดเหล่านี้จะปรากฏเรียกในศิลาจารึกว่า "คนกับวัดแต่เก่า" หรือ "ข้าเก่า"

2 เดิมเป็นชนชั้นทาส²

การอุทิศทาสให้เป็นแรงงานวัดนี้เป็นสิ่งที่นิยมประพฤติปฏิบัติมากในสังคมล้านนาไทย เพราะนอกจากจะได้แรงงานที่ไ้ทำงานในวัดแล้ว ยังเป็นการปลดปล่อยทาสให้เป็นอิสระได้ อีกวิธีหนึ่ง ซึ่งเชื่อว่าผู้มีจิตศรัทธาที่ได้อุทิศทาสให้วัด จะได้รับอานิสงฆ์ผลบุญอย่างสูงเป็นการตอบแทน และแม้ว่าจะปรากฏหลักฐานว่าผู้มีจิตศรัทธาสสามารถอุทิศทาสไว้เป็นแรงงานวัดได้ก็ตาม

¹ ศิลาจารึกเลขทะเบียน ๒.ร/3 จารึกวัดปราสาท จ.ศ. 858

² ในที่นี้หมายถึงบุคคลที่มีค่าตัว ในศิลาจารึกมักจะเรียกว่า "ข้า" ซึ่งมีราคาค่าตัวประจำอยู่ และมีหลักฐานว่าสามารถซื้อขายกันได้ในตลาด คนเหล่านี้บางประเภทเรียกว่า "คนเงิน" ซึ่งนายเงินสามารถอุทิศให้กับวัดได้

แต่ในทางปฏิบัติรัฐจะต้องให้การรับรองลงในศิลาจารึก และมีอู่ศิลาไว้เป็นแรงงานวัดแล้ว คนประเภทนี้ยังมีราคาตัวติดประจำอยู่ และสามารถที่จะไถ่ถอนตนเองออกจากการเป็นแรงงานวัดได้ด้วยการนำเงินเท่าราคาตัวไถ่ถอนตนเองและครอบครัวออก วัดจะได้นำเงินจำนวนนี้ไปซื้อทาสมาไว้เป็นแรงงานวัดทดแทนกัน ดังมีความปรากฏในศิลาจารึกวัดศรีอุโมงค์ว่า "ฉิว่าผู้ใดบ่ลื้ออยู่รักษาพระเจ้า บ่ลื้ออยู่รักษาหอปฏิภณ^๑ หื้อเอาค่าค่ามันผู้นั้นออกมา¹ ไถ่คืนไว้แทนมันตั้งเก่า"² การอู่ศิลาคนประเภทนี้ไว้เป็นแรงงานวัดนั้น เท่าที่ปรากฏหลักฐานมีอยู่ 3 ลักษณะคือ

ก ทาสที่มีผลมาจากการกู้ยืมเงินแล้วชดใช้ตนเอง

บุตร หรือภรรยาของตนทดแทนหนี้สินนั้น ทาสประเภทนี้ปรากฏเรียกในศิลาจารึกว่า "คนเงิน" เจ้าหนี้หรือนายเงินมีสิทธิ์ที่จะขายหรืออู่ศิลาคนเหล่านี้ ไว้ให้เป็นแรงงานวัดตามความศรัทธาของตนได้ และเมื่ออู่ศิลาไว้เป็นแรงงานวัดแล้วจะเรียกว่า "คนสินทาน" หรือ "คนทาน"

¹ ดร.บุญกร กาญจนจารี ได้ตั้งข้อสังเกตว่า การซื้อทาสในลานนาไทยในช่วงระยะเวลานี้ จารึกส่วนใหญ่จะใช้คำว่า "ไถ่" ในความหมายเดียวกับที่ใช้ในกรณีการซื้อทาสในอยุธยาคือ "ไถ่" หมายถึงการซื้อทาส และผู้ไถ่ก็คือนายเงิน เจ้าเบี้ย เจ้าสิน นั้นเอง คำว่าไถ่ มิได้มีความหมายถึงการซื้อความเป็นไท หรือไถ่ถอน (redeem) ดังเช่นปัจจุบัน จารึกลานนาที่นับเป็นข้อยกเว้นโดยใช้คำว่า "ซื้อ" คน (ซึ่งก็ไม่มีหลักฐานยืนยันว่าฐานะเดิมเป็นทาสหรือไม่) ได้แก่ จารึกวัดสิบล่องห้องเมืองพะเยา

อนึ่งในกรณีการจำนำ หรือขายฝากในสมัยอยุธยา คำว่า "ไถ่" ใช้ในความหมายเดียวกับในปัจจุบัน

² ศิลาจารึกเลขทะเบียน พ.ย/10 จารึกวัดศรีอุโมงค์ จ.ศ 865 และคำว่า "ค่าคิง" หมายถึง ค่าตัว

นอกจากผู้มีจิตศรัทธาจะอุทิศ ทาส ไร่เป็นแรงงานวัดแล้ว ยังปรากฏหลักฐานว่า มีการอุทิศ ทาส ไร่ให้คหบดีปรนนิบัติรับใช้พระภิกษุสงฆ์องค์หนึ่งองค์ใดเป็นการ เฉพาะและพระ ภิกษุสงฆ์ที่มีข้าทาสนี้ ก็จะอุทิศไร่เป็นแรงงานของวัดต่อไปได้ ดังปรากฏข้อความในศิลาจารึก วัดจอยแอ่วว่า "แลหล้าครวหนึ่ง มนนิยาซื้อรุ่ง ทานแก้มหาเถร เจ้าคิลปาน มหาเถรเจ้าตาม หือไว้กับวัดนี้"¹

ด้วยเหตุนี้จึงปรากฏข้อความในศิลาจารึกจำนวนมากว่า พระภิกษุสงฆ์ได้อุทิศข้าทาส ของตนไว้เป็นแรงงานวัดเช่นในศิลาจารึกวัดพระ เจ้าเมือง เชียงรายจารึกในปี จ.ศ. 855 ความว่า "เขาหกครวนี้ข้ามาทาสามีเจ้าธรรมไตรโลก" อุทิศไว้กับวัดหงส์เมือง เชียงราย² และในศิลาจารึกวัดอารามปาน้อย ก็มีข้อความว่า "เขาหญ่นี้หากเป็นคนของพระ มหาเถรเจ้า นำ รอดวัดป่าเหมี้ยงแล"³ อุทิศไว้กับวัดปาน้อยเมืองพะเยา เป็นต้น

พวกคนสินทานที่ผู้มีจิตศรัทธาอุทิศไร่ให้คหบดีปรนนิบัติรับใช้พระ ภิกษุสงฆ์รูปใดโดย เฉพาะนี้ เมื่อพระภิกษุรูปนั้นเสียชีวิตลง กลุ่มคนเหล่านี้ก็จะกลายเป็นแรงงานวัดที่ไม่มีสังกัด ดังนั้นรัฐจึงสามารถที่จะอุทิศไว้กับวัดอื่นได้ ดังมีความปรากฏในศิลาจารึกวัดศรีโคมค้ำ ว่า "คนสินทานหญ่นี้ เมื่อบาลกเจ้ากูยยัง เป็นคนสินทานบาลกเจ้ากู แลบัดนี้แลสลกเจ้ากูตาย เขา ก็เป็นคนสินทานมหาราชเจ้าแผ่นดินสิ้นแล แลเจ้ากูแย้รักษาเอาไว้อุปฐากแก้วทั้งสามจำพวก ดังก่อน"⁴ และในศิลาจารึกอักษรไทยฝักขาม ภาษาไทยของวัดตะโปธารามความว่า "ไว้ คนเงินสิบครวข้า เก่าพัน เล็ดร้อยเงิน"⁵ จึงเข้าใจว่าคนเงินเหล่านี้ไม่มีวัดสังกัดอยู่รัฐ จึง ได้อุทิศตะโปธาราม

ข ทาสที่มีผู้มีจิตศรัทธาซื้อถวายให้เป็นแรงงานวัด

เข้าใจว่าการซื้อขายทาสเป็นสิ่งที่ปฏิบัติกันทั่วไปในสังคมลานนาไทย ผู้ที่ซื้อทาสไว้

¹ ศิลาจารึกเลขทะเบียน พ.ย./39 จารึกวัดจอยแอ่ว จ.ศ. 857

² ศิลาจารึกเลขทะเบียน พ.ย./6 จารึกวัดพระเจ้าเมือง เชียงราย จ.ศ. 855

³ ศิลาจารึกเลขทะเบียน พ.ย./26 จารึกวัดอารามปาน้อย จ.ศ. 856

⁴ ศิลาจารึกเลขทะเบียน พ.ย./7 จารึกวัดศรีโคมค้ำ จ.ศ. 857

⁵ ศิลาจารึกเลขทะเบียน ช.ม./13 จารึกอักษรไทยฝักขามภาษาไทย จ.ศ. 854

เป็นแรงงานวัด นับเป็นการโปรดสัตว์ ซึ่งเป็นบุญกุศลอย่างหนึ่ง ด้วยเหตุนี้จึงปรากฏหลักฐานว่า มีผู้มีจิตศรัทธาร่วมกันบริจาคเงินเพื่อซื้อทาสจากตลาดและอุทิศไว้กับพระศาสนา เล่มอตั้งปรากฏในศิลาจารึกวัดลิบสองห้อง เมืองพะเยาว่า "นักบุญทั้งหลายช่วยกันได้เงิน 400 ซื้อคนได้ 2 ครว ไว้อุปัฏฐากพระเป็นเจ้า ¹ ในศิลาจารึกวัดถ้ำจอมธรรมเมืองลำปาง ก็มีความปรากฏเช่นกันว่า "นักบุญทั้งหลายได้คนไว้อุปัฏฐากสิบครว" ²

นอกจากนี้ยังมีหลักฐานปรากฏอีกว่าพระภิกษุสงฆ์ของลานนา ได้ซื้อทาสจากตลาดและได้อุทิศไว้เป็นแรงงานวัดซึ่งถือว่า เป็นการปลดปล่อยทาสให้เป็นอิสระเป็นบุญกุศลอย่างมาก ดังมีความปรากฏในศิลาจารึกวัดศรีอุโมงค์ว่า มหาสามีเจ้าญาณเทพพระคุณวัดบ้านดอน ได้ซื้อทาสจำนวน 7 ครอบครัว มาจากกลางกวัน ³ ไว้กับบ้านหนอง เมืองพะเยา ⁴

อนึ่งข้าตัวของทาสที่ซื้อขายกันนี้จะมีราคาประมาณ ครอบครัวละ 200-1,200 เงิน เข้าใจว่าราคามากหรือน้อยนั้นขึ้นอยู่กับจำนวนล่มาชิกภายในครอบครัวทาส ⁵

ค ทาสที่ติดหนี้เงินผลประโยชน์ของวัด

ดังได้กล่าวมาแล้วว่าวัดในลานนาไทยมีเงินผลประโยชน์ที่สามารถนำไปออกดอกออกผลเพื่อนำมาทำนุบำรุงรักษาวัด ตามศรัทธาของผู้กศ ด้วยเหตุนี้จึงเป็นสาเหตุหนึ่งที่ทำให้เกิดแรงงานวัด ค่าพวกหนึ่งคือทาส ติดหนี้เงินผลประโยชน์ของวัด เมื่อไม่สามารถชดใช้หนี้สินนั้น ได้จึงต้องชดใช้ตนเองเป็นทาสของวัดแทน

¹ ศิลาจารึกเลขทะเบียน พ.ย/13 จารึกวัดลิบสองห้อง จ.ศ 877

² ศิลาจารึกเลขทะเบียน ล.ป/7 จารึกอักษรไทยฝักขามภาษาไทย จ.ศ 864

³ กลางกวัน หมายถึง กลางบ้านกลางเมือง คือ ตลาด

⁴ ศิลาจารึกเลขทะเบียน พ.ย/10 จารึกวัดศรีอุโมงค์ จ.ศ 865

⁵ ส่วนใหญ่แล้วราคาค่าตัวของพวก ทาสที่ซื้อขายกันนี้ จะมีราคาประมาณ 200-400 เงิน แต่มีปรากฏในศิลาจารึก พ.ย/8 ที่ครอบครัวหนึ่งจำนวน 14 คน มีราคาถึง 1200 เงิน จึงเข้าใจว่าราคาจะสูงหรือต่ำขึ้นอยู่กับจำนวนล่มาชิกภายในครอบครัวนั้น

ตั้งขึ้นวัดสิ่งมีฐานะเป็นนายเงินของแรงงานวัดลำพวงนี้การยอมเป็นแรงงานวัดทดแทนหนี้สินนี้ปรากฏเรียกในจารึกว่า "ไว้เอาการต่าง" ดังมีความปรากฏในศิลาจารึกวัดพระธาตุศรีจอมทองว่า "หมื่นน้อยตากานได้เอาเงินพระธาตุเจ้า 1200 เงิน ไถ่สิบดอกชั่งเป็นข้าวหลานค่าหลาน 600 เงินเป็น 1800 เงินไว้เอาการต่าง" ¹

ในศิลาจารึกเจ้าหมื่นลอมงคมีข้อความถึงการปลดปล่อยหนี้สินของวัดด้วยประการเป็นแรงงานวัดความว่า "ข้างน้อยครวหนึ่ง มั่นหื้อท้านลูกมัน 2 คน กับมหาเจดีย์เบ็ญทูนห้า 500 อ้ายค่าค่า 200 หนีเอาข้าออก" และ "ลำพันเชียงสันทรหื้อทานลูกหญิงชื้อแก้วเติมฮั้นกับมหาเจดีย์ค่า 300 หนีเอาค่าออก" ²

และในศิลาจารึกวัดป่าใหม่ก็มีข้อความถึงการปลดปล่อยหนี้สินของวัดด้วยการเป็นแรงงานวัดความว่า "แต่ก่อนครวหนึ่งชื้ออ้ายเหาค่าหลังครวหนึ่งกินเงินพระเจ้าห้าร้อย พันนาเรือนพ่อน้อยหยาดน้ำไว้เป็นข้าพระ" ³

แรงงานวัดประเภทที่เป็นชนชั้นทาสนี้ สามารถที่จะโยกย้ายวัดที่สังกัดได้ด้วยการนำเงินราคาค่าตัว จากวัดหนึ่งมาจ่ายทดแทนให้กับวัดหนึ่งมาจ่ายทดแทนให้กับวัดที่ตนสังกัดอยู่ ตนก็จะได้ไปสังกัดอยู่กับวัดที่เป็นเจ้าของเงินแทน ดังมีความปรากฏในศิลาจารึกวัดพระธาตุศรีจอมทองว่า "แก้วลูกชา 1 ร่ ลูก 1 หญิง เค้าข้มงคสรออกหื้อทานแก่พระธาตุโมสิ อยู่บ่ได้ มาเอาเงินพระธาตุเจ้า 500" ⁴ ดังนั้นครอบครัวนี้จึงกลายเป็นแรงงานของวัดพระธาตุศรีจอมทอง

¹ ศิลาจารึกเลขทะเบียน ช.ม/17 จารึกวัดพระธาตุศรีจอมทอง จ.ศ. 918

² ศิลาจารึกเลขทะเบียน พ.ย/28 และ ดร.ประเสริฐ ฉนกร อธิบายคำ "หนีเอาค่าออก" หมายถึง ค่าตัวที่จะไถ่ออกมา

³ ศิลาจารึกเลขทะเบียน พ.ย/8 จารึกวัดป่าใหม่ จ.ศ. 359

⁴ ศิลาจารึกเลขทะเบียน ช.ม/17 จารึกวัดพระธาตุศรีจอมทอง จ.ศ. 918

อนึ่งยังมีแรงงานวัดอีกจำพวกหนึ่งมีปรากฏเรียกในจารึกว่า "ข้า" แต่ไม่มีราคาค่าตัวติดประจำอยู่ เข้าใจว่าจะเป็นชนชั้น "ผู้รับใช้" ของผู้มีฐานะดีในสังคม เจ้าหน้าที่สามารถอุทิศไว้เป็นแรงงานวัดได้เช่นกัน ดังมีความปรากฏในศิลาจารึกวัดหนองหนามว่า "พันสนเมื่อมัจจะตายมันหยาดน้ำไว้ข้ามัน หื้ออุปัฏฐากแก่พระพุทธเจ้าสามครว"¹ การกระทำเช่นนี้เข้าใจว่า นอกจากจะเป็นการหวังอานิสงส์ผลบุญตามความเชื่อในสัทธาศาสนาแล้วยังเป็นการช่วยเหลือข้าที่ขาดที่พึ่ง การอุทิศไว้กับศาสนาเป็นการประกันความมั่นคงในการดำรงชีวิตอยู่ได้

3 ญาติพี่น้องของพระภิกษุสงฆ์

ปรากฏข้อความในศิลาจารึกเล่มที่ว่า เมื่อรัฐได้ให้ความอุปถัมภ์แก่วัดในพระพุทธศาสนา เจ้าวัด หรือเจ้าอาวาสวัดจะนำเรื่องทูลขอพระบรมราชานุญาต ให้ญาติของพระภิกษุสงฆ์ในวัดนั้นได้เป็นแรงงานวัดด้วย เพื่อจะได้ปรนนิบัติรับใช้พระภิกษุสงฆ์นั้นได้อย่างใกล้ชิด และช่วยกันทำนุบำรุงวัดนั้นให้เจริญรุ่งเรืองขึ้น คนกลุ่มนี้จะปรากฏเรียกในจารึกว่า "ญาติมหาเถรเจ้า" ดังปรากฏข้อความในศิลาจารึกวัดวิสุทธิธาราม ซึ่งจารึกขึ้นในปี จ.ศ. 868 ว่า เมื่อสมเด็จพระมหาสวามีศรีวิมลโพธิญาณเจ้าอธิบดีในป่าแดงหลวง ขอให้ฝ่ายปกครองอนุญาตให้ฝั่งจารึกในวัดวิสุทธิธาราม เมืองพะเยานั้น สมเด็จพระเมืองแก้วและพระมหาเทวีเจ้ามีพระราชดำริตราพระราชทานไพร่พลเมืองจำนวน 10 ครอบครัวและให้การรับรองญาติของพระภิกษุ "มหาเถรสินปัญญา" จำนวน 4 ครอบครัวร่วมด้วย²

ในศิลาจารึกวัดตะโป ทารามก็มีข้อความกล่าวถึง พระยอดเขียงรายได้พระราชทานแรงงานคนซึ่งเป็นญาติของพระภิกษุสงฆ์ให้กับวัดตะโปทาราม ดังความว่า "ไว้คนเป็นญาติสามครว"³ เป็นต้น

อนึ่งปรากฏหลักฐานว่ามีกลุ่มคนที่พระภิกษุสงฆ์เจ้าวัดได้ ขอให้รัฐรับรองว่าเป็นแรงงานของวัดลงในศิลาจารึกด้วย กลุ่มคนเหล่านี้เรียกว่า "คโยม"

¹ ศิลาจารึกเลขทะเบียน ล.พ/23 จารึกวัดหนองหนาม จ.ศ. 851

² ศิลาจารึกเลขทะเบียน ล.พ/22 จารึกวัดวิสุทธิธาราม จ.ศ. 868

³ ศิลาจารึกเลขทะเบียน ช.ม/10 จารึกอักษรไทยฝักขามภาษาไทย จ.ศ. 854

เข้าใจว่าเป็นกลุ่มชนที่อาศัยพักพิงอยู่ในวัด คอยรับใช้ปรนนิบัติ พระภิกษุสงฆ์อยู่แล้ว ดังมีความปรากฏในศิลาจารึกวัดหนองหนามว่า ในปี จ.ศ. 851 พระมหาเถรมงคลพุทธริมาเจ้าได้อุทิศคโยมจำนวน 4 ครอบครัวไว้เป็นอุปัฏฐากพระพุทธรเจ้าวัดข่วงชุมแก้ว เมืองศรีวิชัย¹

ข หน้าที่ของแรงงานวัด

1 มีหน้าที่ทำงานภายในวัดที่ตนสังกัดอยู่

เป็นประเพณีนิยมของพุทธศาสนิกชนที่สร้างศาลาสำนัวัด และศาลาสำนัสถานทางพระพุทธศาสนา ตามความเชื่อในลัทธิศาสนา จึงได้มีการอุทิศคนไว้ให้มีหน้าที่ดูแลปกป้องรักษาศาลาสำนัวัด และศาลาสำนัสถานนั้น ๆ ด้วยเหตุนี้จึงมีแรงงานวัดกลุ่มหนึ่งที่จะมีหน้าที่เฉพาะในการทำนุบำรุงรักษาศาลาสำนัวัดและศาลาสำนัสถานภายในวัด เช่นการทำความสะอาด ซ่อมแซม ก่อสร้าง และคุ้มครองทรัพย์สินสมบัติของวัด ดังมีความปรากฏในศิลาจารึกวัดพระธาตุฯ ว่า "ไว้คนสี่ครัวให้รักษาให้แปลงศาลากันน้ำบ่อ แล้วย่างต่อพระเจดีย์ศรีรัตนอินธาตุ"²

นอกจากนี้ยังมีหน้าที่ในการปรนนิบัติรับใช้พระภิกษุสงฆ์ภายในวัดด้วย ดังมีความปรากฏในศิลาจารึกวัดพระธาตุศรีจอมทองว่า "อารามิกทั้งหลายฝูงนี้ไว้เข้าอยู่รักษาพระพุทธรเจ้าทั้งชาวเจ้าสังฆะ 1 ทำการงานวัดอยู่ตน หือพระพุทธรเจ้ารุ่งเรืองต่อเท่าสิ้น 5000 ปี"³

แรงงานวัดที่มีหน้าที่ในการทำงานภายในวัดนี้ นั้น รัฐได้มีบทบาทในการกำหนดหน้าที่ให้กับแรงงานวัดด้วยโดยการบ่งจุดประสงค์ของแรงงานวัดที่ได้อุทิศไว้ว่าจะมีหน้าที่ใดในวัดนั้น เช่นในศิลาจารึกพุทธสถานอักษรไทยฝักขาม ก็มีข้อความกล่าวถึงแรงงานวัดที่พระมหาเทวีเจ้าพระราชทานให้กับวัดแก้วหลาดจำนวน 1 ครอบครัวนั้นมีหน้าที่ในการรักษาพระพุทธรูปในวัด⁴

ในศิลาจารึกพอกคำพระเจ้าตนหลวง ก็มีข้อความกล่าวถึงพระราชโองการของพระมหาเทวีเจ้าของพระเมืองแก้ว

¹ ศิลาจารึกเลขทะเบียน ล.พ/23 จารึกวัดหนองหนาม จ.ศ. 851

² ศิลาจารึกเลขทะเบียน ล.ป/1 จารึกวัดพระธาตุฯ จ.ศ. 838

³ ศิลาจารึกเลขทะเบียน ช.ม/16 จารึกวัดพระธาตุศรีจอมทอง จ.ศ. 858

⁴ ศิลาจารึกเลขทะเบียน ช.ม/4 จารึกพุทธสถานอักษรไทยฝักขามภาษาไทย จ.ศ.859

ให้ย้ายแรงงานวัดจำนวน 4 ครอบครัวให้มาทำงานในท้องพระพุทธรูป "พระเจ้าตนหลวง"¹
 ในแง่นี้เราจะเห็นว่ารัฐได้ควบคุมการทำงานของแรงงานวัดที่ได้ถูกค้ำไว้กับวัดแล้ว

2 มีหน้าที่ทำงานในที่ดินผลประโยชน์ของวัด

ดังได้กล่าวมาแล้วว่ารัฐได้อุทิศที่ดินที่เป็นที่สวน ที่ไร่ และที่นาให้เป็นที่ดินผลประโยชน์ของวัด ซึ่งวัดอาจจะให้ผู้อื่นเข้าไปเพาะปลูกในที่ดินของวัดนั้นและสิ่งพืชผลหรือเงิน เป็นค่าเช่าที่ดินตอบแทนให้กับวัดก็ได้ หรือวัดจะให้แรงงานวัดที่ได้รับมานั้นทำการผลิตพืชผลในที่ดินของวัด พืชผลที่ผลิตได้นั้นจะนำมาทำนุบำรุงวัดส่วนหนึ่ง อีกส่วนหนึ่งก็คงนำมาเลี้ยงชุมชนในวัดนั้นให้อยู่รอด ดังมีความปรากฏในศิลาจารึกวัดพระแก้วดอนเต้าซึ่งมีข้อความกล่าวถึงหน้าที่ของแรงงานภายในวัดว่า "ผิผู้ใดเป็นข้าพระเจ้าไชย ให้ถือสังข์หัน เจ้ากุดน 1 เย่าให้ขาดสักวัน ที่ดินพร้าว ตาล ลูกหมากรากไม้ทั้งนี้ไว้แก่ข้าพระเจ้าผู้เดียว ใครอย่าได้กั้วเกล้าสักอัน"²

ในศิลาจารึกวัดพระธาตุมุเตะวันออกเฉียงเหนือ³ และศิลาจารึกวัดตะโปทาราม⁴ ก็มีข้อความกล่าวถึงผลประโยชน์ต่าง ๆ ของวัดนั้นให้แบ่งส่วนหนึ่งให้กับแรงงานวัด เพื่อเป็นการตอบแทนการทำงานภายในวัดนั้น ๆ

ในศิลาจารึกของวัดมหาโพธิ์ ก็กล่าวถึงแรงงานวัดที่มีหน้าที่ทำงาน ในที่ดินของวัดมหาโพธิ์ และนำผลผลิตจากที่ดินที่ผลิตได้นั้นมอบไว้กับวัด ดังความว่า "... (รายชื่อแรงงานวัด)... นารังมี 1200000 เป็นเผิง 25760 น้ำไต้น้ำขัน 102500 เผิงกับคิง 7950 น้ำไผ่อย่ากล้าวเกล้า เจาอย่าไยการเมืองแก่เขา"⁵

แรงงานวัดที่ทำงานในที่ดินของวัดนี้ จะปรากฏเรียกว่า "เขาน้ำาเป็ย"⁶
 หรือ "นาเงิน"

¹ ศิลาจารึกเลขทะเบียน ช.ร/2 จารึกพอกคำพระเจ้าตนหลวง จ.ศ. 858

² ศิลาจารึกเลขทะเบียน ล.ป/9 จารึกที่วัดพระแก้วดอนเต้า

³ ศิลาจารึกเลขทะเบียน ล.พ/15 จารึกวัดพระธาตุมุเตะวันออกเฉียงเหนือ จ.ศ. 862

⁴ ศิลาจารึกเลขทะเบียน ช.ม/3 จารึกเจ้าหมื่นจ้าวเชียง จ.ศ. 807

⁵ ศิลาจารึกเลขทะเบียน ล.พ/26 จารึกพิพิธภัณฑ์ จ.ศ. 862

⁶ ศิลาจารึกเลขทะเบียน ช.ร/5 จารึกของไทย 26 วัดเจดีย์สุวรรณเจียงราย จ.ศ. 864

3 มีหน้าที่ที่จะต้องจ่ายเงินหรือสิ่งอื่นทดแทนแรงงาน

จากหลักฐานในศิลาจารึกจะเห็นว่า มีแรงงานวัดอีกประเภทหนึ่ง ที่ไม่ต้องเสียสละแรงงานของตนทำงานภายในวัด หรือในที่ดินของวัดที่ตนสังกัดอยู่ แต่จะต้องจ่ายเงินหรือสิ่งอื่นที่ได้กำหนดไว้แล้วทดแทนให้กับวัด ดังมีข้อความปรากฏในศิลาจารึกวัดมหาเจดีย์หลวง ในแคว้นดงเชียงรายว่า แรงงานของวัดมหาเจดีย์หลวงจะต้องมีหน้าที่สัดหาน้ำมัน มาบูชาพระพุทธรูปในวัดมหาเจดีย์หลวงทุกปีความว่า "อารามิก 10 คราวนี้หื้อมีน้ำมันมาบูชาพระเจ้ามหาเจดีย์หลวงแลปีละ 60,000 น้ำ" ¹

และในศิลาจารึกดอยถ้ำพระสังหวาจังหวัดเชียงรายดังมีข้อความกล่าวถึงแรงงานวัดเข้าใจว่าจะมีหน้าที่จ่ายเงินทดแทนแรงงานของตน ดังมีข้อความว่า "ไว้อำพระพุทธรเจ้ายี่ทองเรือนหนึ่ง เมียมันผู้หนึ่งครั้นนี้อาเงินสามร้อย นางงามครั้นหนึ่งร้อยห้าบาท....." ² เป็นต้น

ค สิทธิของแรงงานวัด

แรงงานวัดทั้งหมดไม่ว่า เต็มจะเป็นชนชั้นใดในสังคมมาก่อนก็ตาม ไม่ว่าจะ มีหน้าที่ทำงานอยู่ภายในวัด ทำงานในที่ดินของวัด หรือจ่ายเงินหรือสิ่งอื่นทดแทนแรงงานของตนให้กับวัดก็ตาม ก็จะได้รับสิทธิการเป็นแรงงานวัดดังนี้

- 1 มีสภาพการเป็นแรงงานวัดทั้งครอบครัว และสืบต่อถึงลูกหลานยาวนานถึง 5,000 ปี ตามความเชื่อเกี่ยวกับอายุของพระพุทธรูปคำสนา

เพื่อจะได้ช่วยกันทำนุบำรุงพระพุทธรูปคำสนา ให้รุ่งเรืองจนสิ้นสุดอายุของพระพุทธรูปคำสนานั้นเอง ดังปรากฏข้อความในศิลาจารึกจำนวนมากมาย มีความหมายเดียวกันว่า "ไว้ทั้งพี่น้องลูกหลานเหลน เขาสืบสลายไปหื้อรักษาพระพุทธรเจ้า" ³

¹ ศิลาจารึกเลขทะเบียน พ.ย/14 จารึกวัดมหาเจดีย์หลวง จ.ศ. 884

² ศิลาจารึกเลขทะเบียน ล.พ/21 จารึกดอยถ้ำพระสังหวาจังหวัดเชียงราย จ.ศ.846

³ ศิลาจารึกเลขทะเบียน ล.พ/24 จารึกอักษะ และภาษาไทย จ.ศ. 836

หรือ "เขาทั้งหลายฝูงนี้ทั้งลูกหลานเขา หือเป็นอุปฐากแก่พระพุทธเจ้าในอารามที่นี้สืบ ๆ กัน
 โทธราบต่อเท่าสิ้นคำสนา 5,000 ปีแล" ¹ แต่ถึงกระนั้นการสืบต่อการเป็นแรงงานวัดนั้น
 เข้าใจว่าในการปฏิบัติจริง เป็นเพียงครอบครัวละ 1 คนเท่านั้นจะมาทำงานภายในวัด หรือ
 ในที่ดินของวัด นั่นคือเมื่อหัวหน้าครอบครัวแก่เฒ่าก็จะส่งลูกหรือหลานมาปฏิบัติงานทดแทนกัน
 สืบต่อไป ดังมีความปรากฏในศิลาจารึกพุทธสถานอักษรไทยฝักขาม ภาษาไทยที่มีข้อความกล่าว
 ถึงการส่งหลานมาให้เป็นข้าพระวัดแก้วหลายทดแทนตน ²

ด้วยเหตุนี้อาจกล่าวได้ว่า แรงงานของวัดในวัดหนึ่ง ๆ นั้นมีจำนวนไม่มากนัก แม้
 จะเป็นการอุทิศไว้ทั้งครอบครัวก็ตาม วัดที่มีความสำคัญและมีผู้ศรัทธาเลื่อมใสมาก จึงมีแรง
 งานวัดจำนวนมาก ทั้งนี้เนื่องจากรัฐและผู้มีศรัทธาอุทิศผู้คนให้เพิ่มเติมอยู่เสมอ

2 ได้รับการยกเว้นจากกิจการงานบ้านเมืองทั้งปวงทั้งในยามสงบ และในยามสงคราม

ศิลาจารึกเกือบทุกหลัก มีข้อความกล่าวเน้นถึงสิทธิพิเศษของแรงงานวัดว่า "
 "อย่าได้กั้วเกล้าไล่การบ้านการเมืองแก่เขาสักอัน" ³ ทั้งนี้เพื่อให้คนเหล่านี้ได้ทำหน้าที่
 เกี่ยวกับพระคำสนาเท่านั้น ส่วนงานในกิจการบ้านเมืองทั้งปวงนั้นควรให้ "คนของเจ้าไทย"
 คือไพร่พลเมืองในสังกัดของเจ้าขุนมูลนายต่าง ๆ เป็นผู้นำตั้งความปรากฏในศิลาจารึกวัด
 ป่าเหยียงว่า "การงานในเมืองไซ้คนเจ้าไทย อย่าให้ออกเขาหือเขาอยู่รักษาพระพุทธเจ้า
 รักษาชาวเจ้าสังฆะทั้งหลายในอารามนี้" ⁴

ในศิลาจารึกวัดพระเจ้าเมืองเชียงรายมีความว่า "คนอันหลงอยู่รักษาพระพุทธเจ้า
 หือช่วยรักษาชาวเจ้าในวัดนี้ เขิงคติแคว้นกิติ เขิงคติในพายเจ้าวัดเป็นเจ้ากิติ

¹ ศิลาจารึกเลขทะเบียน ล.พ/23 จารึกวัดหนองหนาม จ.ศ 851

² ศิลาจารึกเลขทะเบียน ช.ม/4 จารึกพุทธสถานอักษรไทยฝักขามภาษาไทย จ.ศ859

³ ศิลาจารึกเลขทะเบียน ช.ร/3 จารึกวัดปราสาท จ.ศ 858

⁴ ศิลาจารึกเลขทะเบียน พ.ย/5 จารึกวัดป่าเหยียง จ.ศ 845

ผู้ใดอย่าได้จ่ายเขาเงินการบ้านมาไว้ล้อย คนเจ้าโทก็ดี อย่าวิตกเขา" ¹

ต่ออย่างไรก็ดีในทางปฏิบัติจริงก็อาจมีการล่วงละเมิดสิทธิ์ของแรงงานวัดอยู่เสมอ ดังนั้นจึงได้มีการล่าปแย้งผู้ละเมิดแรงงานวัด ลงในศิลาจารึกตั้งข้อความว่า "ยังผู้ใดหากเอา ออกจากพระพุทธเจ้า อย่าหื้อ...มันยื่นอบายทั้งสี่ หื้อเป็นที่ไพแห่งมันอยู่เอาออก"² หรือ "หื้อ มันตายตกอริศนา"³ หรือ "หื้อมันลืบทายตกนรก"⁴ เป็นต้น นั่นก็คือการนำเอาความเชื่อทาง คำล่านามาเป็นเกาะป้องกันการล่วงละเมิดแรงงานวัดนั่นเอง

ง การควบคุมแรงงานวัด

ดังได้กล่าวมาแล้วว่า "แรงงานคน" เป็นทรัพย์สินอันสำคัญของรัฐ ดังนั้นจึงเป็น ความจำเป็นที่จะต้องควบคุมแรงงานวัดให้รัดกุม ซึ่งนอกจากจารึกรายละเอียดเกี่ยวกับจำนวน รายชื่อประวัติที่มาของวัดหนึ่ง ๆ ลงในศิลาจารึก ซึ่งเปรียบเสมือนกฎหมายสำคัญ ที่จะช่วย รักษาผลประโยชน์ของวัดแล้ว รัฐได้ให้สิทธิและอำนาจแก่คำล่านาในการควบคุมผู้คนที่อาศัยอยู่ใน ที่ดินของวัด ดังจะเห็นได้ในศิลาจารึกวัดเก้ายอด ซึ่งจารึกขึ้นในปี จ.ศ. 774 ในรัชสมัย ของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว มีข้อความกล่าวว่าพระองค์ได้ให้อำนาจในการควบคุมผู้คนที่อาศัยอยู่ใน ที่ดินของวัดแก่ "ผ้าขาว" และ "มหาเถระเจ้าวัด"⁵

และในศิลาจารึกเจ้าหัวแล่นฯ ซึ่งจารึกขึ้นในปี จ.ศ. 866 ในรัชสมัยของพระ เมืองแก้วก็มีข้อความกล่าวว่าพระองค์ได้ให้อำนาจในการควบคุมผู้คนที่อาศัยอยู่ในที่ดินของวัด แก่ "นายวัด" และมหาสามีเจ้าวัดเช่นกัน ⁶

¹ ศิลาจารึกเลขทะเบียน พ.ย/6 จารึกวัดพระเจ้าเมืองเชียงราย จ.ศ.855

² ศิลาจารึกเลขทะเบียน ล.ป/พิศคช1 จารึกอักษรรไทยฝักขาม และภาษาไทย จ.ศ. 858

³ ศิลาจารึกเลขทะเบียน ช.ม/26 จารึกวัดเจดีย์หลวง จ.ศ. 885

⁴ ศิลาจารึกเลขทะเบียน ล.พ/19 จารึกที่ได้จากวัดขุนนาต จ.ศ. 864

⁵ ศิลาจารึกเลขทะเบียน ล.พ/27 จารึกวัดเก้ายอด จ.ศ. 774

⁶ ศิลาจารึกเลขทะเบียน พ.ย/29 จารึกเจ้าหัวแล่นฯ จ.ศ. 866

เข้าใจว่า "ผ้าขาว" ในระยะต่อมาได้เรียกว่า "นายวัด" เป็นตำแหน่งที่มีหน้าที่ควบคุมดูแลแรงงานวัดภายในวัดหนึ่ง ๆ จากข้อความในศิลาจารึกเราพบว่า เมื่อรัฐได้อุทิศผู้คนเป็น "แรงงานวัด" ในวัดใดวัดหนึ่งก็จะแต่งตั้ง "นายวัด" ซึ่งมีฐานะเป็นแรงงานวัดให้กับวัดนั้นกล่าวคือ "หลายคำ" ที่พระเมืองแก้วและพระราชามารดาของพระองค์ได้พระราชทานให้กับวัดปราสาทเมืองเชียงแสน ซึ่งมีพระราชโองการให้อุทิศไพร่พลเมือง ในสังกัดเมืองเชียงแสน จำนวน 10 ครอบครัว ให้กับวัดปราสาทเมืองเชียงแสนนั้น ได้มีการกำหนดไว้ด้วยว่าแรงงานวัดทั้ง 10 ครอบครัวนี้ให้ "กำเพียนครัวหนึ่ง เป็นนาย" ซึ่งเข้าใจ¹ ว่าตำแหน่งนายวัดเป็นแรงงานวัดในสังกัดวัดนั้นด้วย แต่มีหน้าที่เป็นหัวหน้าควบคุมดูแลแรงงานวัดในวัดนั้น²

สำหรับวัดหลวงที่มีความสำคัญ ตำแหน่งผู้ควบคุมแรงงานวัดจะมีอยู่หลายตำแหน่งด้วยกัน เช่น หมื่นวัด ข้าราชการ พ้นวัด เป็นต้น

เข้าใจว่าตำแหน่งผู้ควบคุมแรงงานวัดในบางวัดนั้น อาจเป็นพระภิกษุสงฆ์ก็เป็นได้ ทั้งนี้เนื่องจากปรากฏข้อความในศิลาจารึกวัดศรีสุพรรณ ที่ได้กล่าวถึงแรงงานวัดศรีสุพรรณ อารามมีตำแหน่งผู้นายเป็นพระภิกษุสงฆ์ ดังข้อความในศิลาจารึกว่า "เถระเมืองแก้วเป็นนาย"³

¹ ศิลาจารึกเลขทะเบียน ช.ร/3 จารึกปราสาท จ.ศ. 858

² ในศิลาจารึกเลขทะเบียน ล.พ/45 จารึกป่ามะต๊อบเต่า จังหวัดลำพูนมีข้อความกล่าวถึง แรงงานวัดที่เรียกในศิลาจารึกว่า "ศิลาบาล" ว่ามีหน้าที่ดูแลรักษาที่ดิน ผลประโยชน์ของวัด และสัตเก็บรวบรวมผลประโยชน์ส่งมอบให้วัด และในศิลาจารึกเลขทะเบียน ล.พ/23 จารึกวัดหนองหนาม ก็มีข้อความกล่าวถึง "ศิลาบาล" ว่าเป็นแรงงานวัดที่มีหน้าที่ดูแลสวน หรือรักษาป่า แต่ในศิลาจารึกเลขทะเบียน ล.พ/14 จารึกภาษาไทยจังหวัดเชียงราย กล่าวถึงศิลาบาล ว่าเป็นแรงงานวัดมีหน้าที่ ประณินบัติ รับผิดชอบภายในวัด ซึ่งเข้าใจว่า "ศิลาบาล" ในจารึกบางหลักมีฐานะเป็นผู้นาย ซึ่งจะดูแลผลประโยชน์ของวัด

³ ศิลาจารึกเลขทะเบียน ช.ม/25 จารึกวัดศรีสุพรรณ จ.ศ. 871

และในศิลาจารึกวัดศรีอุโมงค์คำ ก็มีข้อความว่า "หื้อเจ้าเถระหลานรักษาเขา"¹ ดังนั้นจึง
เข้าใจว่านอกจากตำแหน่งนายวัด จะเป็นแรงงานวัดแล้วยังเป็นพระภิกษุสงฆ์ภายในวัดนั้นด้วย

ในศิลาจารึกวัดพระธาตุมุตะวันออกเฉียงเหนือ ได้มีข้อความกล่าวถึงการจัดการ
ควบคุมแรงงานวัดของวัดพระธาตุเจ้าเมืองลำพูน และมีข้อความกำหนดด้วยว่า ผลประโยชน์
ของวัดที่ได้มาจากภาษีอากร ที่รัฐได้อุทิศไว้ นั้นจะแบ่งออกเป็นล่วน ๆ ส่วนหนึ่งจะเป็นของนาย
วัด เพื่อเป็นการตอบแทน ในการควบคุมดูแลแรงงานวัด เพื่อที่จะให้สามารถปฏิบัติหน้าที่ต่อ
พระคำสั่งนาได้อย่างมีประสิทธิภาพ ไม่ต้องห่วงใยในเรื่องการประกอบอาชีพเลี้ยงดูตนเอง ดัง
ความในจารึกว่า "นายหอบฎกกิน 5 แล่นคน 10 คน กินแลคนแลแล่น"² เข้าใจว่าตำแหน่ง
นายหอบฎกก็คือ ตำแหน่งผู้ นาย ซึ่งจะมีหน้าที่ดูแลหอบพระไตรปิฎกในวัดพระมหาธาตุเจ้าเมือง
ลำพูน ส่วนคน 10 คน ที่ได้ส่วนแบ่งคนละแล่นก็คง เป็นแรงงานวัด ที่มีตำแหน่งหน้าที่รองลงมา
ในการควบคุมแรงงานวัด ทั้งนี้เนื่องจากวัดพระมหาธาตุเมืองลำพูน เป็นวัดหลวงที่มีความ
สำคัญ เข้าใจว่ามีแรงงานวัดในสังกัดเป็นจำนวนมาก จึงมีตำแหน่งผู้ นายควบคุมหลายคน

ในศิลาจารึกอักษรไทยฝักขามภาษาไทย ก็มีข้อความเกี่ยวกับการแบ่ง เงินภาษีอากร
ที่รัฐได้อุทิศไว้กับวัดตะโปทธารามให้กับผู้ นายดังมีความว่า "ไว้หื้อผู้ นายกินล่องแล่นเบ้"³

จะเห็นว่าผลประโยชน์ของวัดนั้นนอกจากจะนำมาทำนุบำรุงรักษาศาสนวัตถุและ
ศาสนสถานที่ยารุทธรัตโทรม หรือเพื่อเป็นภัตตาหารถวายแก่พระภิกษุสงฆ์แล้ว ยังนำมาเลี้ยง
อุปถัมภ์ภายในวัดด้วย ตำแหน่งผู้ นายนั้นนอกเหนือจากมีหน้าที่ควบคุมแรงงานวัดแล้ว ยังเป็นผู้
ควบคุมดูแลผลประโยชน์อื่น ๆ ของวัดด้วย

¹ ศิลาจารึกเลขทะเบียน พ.ย/10 จารึกวัดศรีอุโมงค์คำ จ.ศ. 865

² ศิลาจารึกเลขทะเบียน ล.พ/15 จารึกวัดพระธาตุมุตะวันออกเฉียงเหนือ

จ.ศ. 862

³ ศิลาจารึกเลขทะเบียน ช.ม/13 จารึกอักษรไทยฝักขามภาษาไทย จ.ศ. 854